

TVRZ V ÚTĚCHOVICÍCH K PRŮZKUMU STŘEDOVĚKÉ JIZBY, NEBO JIŽ SVĚTNICE?

IVAN PEŘINA

Stronghold in Útěchovice. On research of a medieval smoky room or already a living room

A triangular set of windows with small upper openings was identified in the Útěchovice Stronghold (Česká Lípa region) along with an imprint of a wooden vault frontage. These discoveries as well as other documented findings remarkably shift the current knowledge about the appearance of a medieval living room. Later analogies raise a question when during the Middle Ages the living space changed from a smoky room into a living room where the stove heat could circulate and ventilate the room through an upper opening and which could also conduct combustion products away from light.

Key words: living room – triangular window set – wooden vault – heating development during the 15th–17th centuries

Ve tvrzi v Útěchovicích (okres Česká Lípa) se podařilo identifikovat trojúhelnou sestavu oken s horním drobným otvorem a otisk čela po dřevěné klenbě. Tyto nálezy včetně dalších dokumentovaných souvislostí posouvají výrazně naše znalosti o podobě obytné světnice. Na základě mladších analogií je kladena otázka, kdy v průběhu středověku dochází k přeměně obytného prostoru z dymné jizby na světnici, v níž horní otvor sloužil k větrání, k cirkulaci vzduchu při vytápění nepřímo obsluhovanými kamny a také mohl souviset s odvodem spalín od světla.

Klíčová slova: světnice – trojúhelná sestava oken – dřevěná klenba – vývoj vytápění v 15.–17. století

Obr. 1: Útěchovice (okres Česká Lípa), celkový pohled na hospodářský dvůr v Útěchovicích v pozadí zleva s Mlýnským vrškem, Děvínem a Hamerským Špičákem (foto I. Peřina 2018).

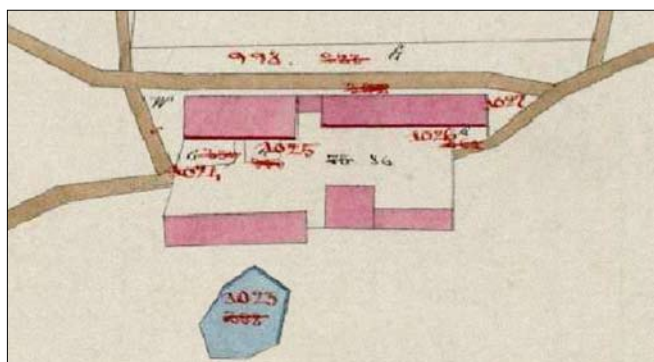
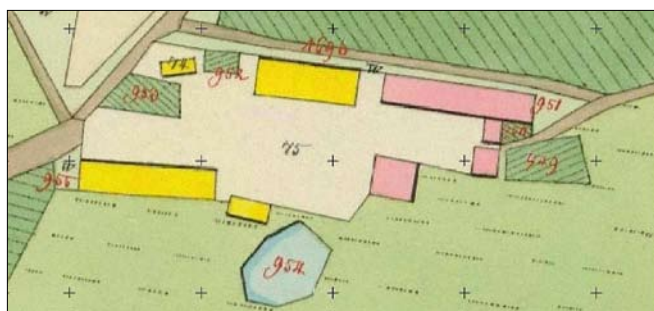
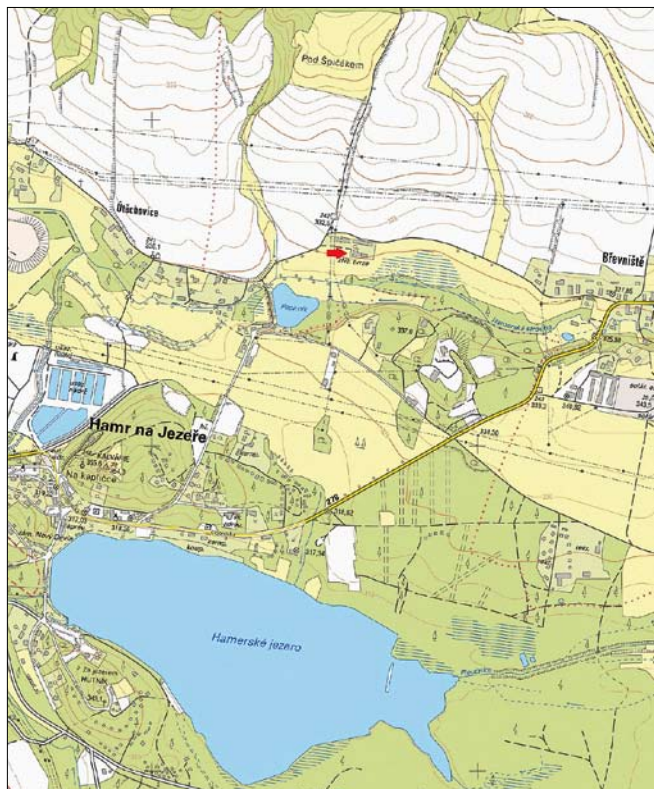
Příspěvek se věnuje novým poznatkům o středověké tvrzi přestavěné na sýpku, která byla uvedena do literatury již několikrát. Poprvé jí byla věnována pečlivá pozornost v souvislosti se zřícením krovu a patra. Tento nejstarší průzkum J. Škabradý a Z. Rachnevové z roku 1978 tvoří základ dosavadního poznání stavby, jehož publikované výsledky pak byly jen opakovány, případně obohaceny o historický kontext. Poté byla tvrz vzhledem k pokračující destrukci považována za zaniklou.¹⁾ V roce 2014 dlouho-

dobější srovnávací studium panských sídel na Českolipsku přivedlo autora zpátky do Útěchovic a již při prvotní obhlídce se podařilo identifikovat cenné nálezy situace zejména na jižním průčelí zříceniny tvrze. Následoval další terénní průzkum včetně odběru dendrochronologických vzorků z posledních dochovaných trámů hrázděného patra, rovněž došlo k vykácení bujných náletových dřevin a pořízení fotogrammetrické dokumentace objektu, který se jen na chvíli zastavil ve svém chátrání.²⁾ Také

1) Objekt sýpky byl v povědomí regionální instituce díky dochovaným zbytkům renesančních sgrafit a vzhledem k havarijnímu stavu objednalo Vlastivědné muzeum v České Lípě na podzim roku 1977 u střediska 03 SÚRPMO záchrannou dokumentaci. Bohužel, než byly práce zahájeny, střecha a větší část hrázděného patra se zřítila na počátku roku 1978. Přesto byl zpracován podrobný a místy nutně destrukcí omezený průzkum (Škabrada – Rachnevová 1978), který byl s odstupem času publikován (Škabrada 1990). V podstatě shodné výsledky J. Škabradý o stavebním vývoji objektu v historickém kontextu publikoval J. Úlovec, který již stavbu jednoznačně spojuje s útěchovickou tvrzí doloženou písemnými prameny (Úlovec a kol. 2005, 915–916; zejména Úlovec 2006). K zařazení mezi zanik-

lé stavby (Panáček 2002, 18; Musil – Plaček – Úlovec 2005, 358–360) a radši zcela stranou ponechme, zda byla anebo nebyla stavba někdy chráněna jako kulturní památka.

2) Dokumentace a průzkum objektu proběhl v letech 2014 a zejména 2015, následně tvrz opět zarostla náletem, byla opět zarovnána coby skladiště sběrných surovin a bohužel také došlo k další destrukci zdiva, zejména u jihozápadního nároží s opěrákem v roce 2017 a na jaře 2018 v souvislosti s pokračující destrukcí koruny zdiva v témže místě došlo k sesutí vnějšího líce včetně vypadnutí kameniných pískovcových článků nejzápadnějšího okna na jižním průčelí objektu. Za vstřícný postoj k dokumentaci děkuji bratrům Bartákovým, kteří jsou přímí sousedé pozůstatků tvrze.

Obr. 2: Poloha zkoumané lokality na základní mapě (dle www.geoportal.cuzk.cz) vyznačená šipkou a srovnání vývoje zástavby hospodářského dvora v Útěchovicích, na císařském otisku stabilního katastru z roku 1843 a reambulované mapě z roku 1892 dle archivnimapy.cuzk.cz

dohledání archivních snímků stavu objektu před jeho destrukcí v roce 1978 nás posouvá dále. Tento text budí zároveň pozitivní odpovědi na dřívější apel, aby destrukce památky nevedla ke ztrátě zájmu odborníků a průzkum pokračoval i poté.³⁾ Nové výsledky pak mohou mít zásadní

3) K tomu podrobně J. Škabrada (Škabrada 1990, 285), který apeloval, jak na uložení některých dřevěných prvků s ohledem na budoucnost dendrochronologického datování, a také jako na sbírkový doklad

vliv nejen pro pochopení lokality samotné, ale mohou nás výrazně obohatit při komparaci s analogiemi, kdy další srovnávací studium nabízí například dílčí nové pohledy na širší problematiku bydlení ve středověku, a to zejména ve vztahu ke způsobu vytápění obytného prostoru.⁴⁾

Ves Útěchovice (k. ú. Břevniště) leží v severním sousedství s turisticky dlouhodobě vyhledávaným Hamrem na Jezeře na východním kraji okresu Česká Lípa. Široké údolí s vodotečemi Ploučnice a Hamerské strouhy, zásobující vodou jednotlivá vodní díla, rámuje vrchy Ralské pahorkatiny. (obr. 1) Urbanismus sídla je podřízen hlavní komunikací procházející v ose východ – západ od Břevniště ke Stráži pod Ralskem, zástavba lemuje komunikaci zejména na jižní straně a k severu se táhne plužina pod úpatí Útěchovického Špičáku. Na jihovýchodním konci vsi se rozkládá rybník Papírnick s přiléhající stavbou barokní papírny (čp. 5), od které směřuje cesta do Hamru na Jezeře. Až na samém východním konci vsi se rozkládá samostatně stojící dnes již jen torzo bývalého vrchnostenského hospodářského dvora, který byl využíván ještě po polovině 20. století a o jehož postupném zvětšování a nárůstu počtu budov svědčí i četné mladší kartografické prameny. (obr. 2)⁵⁾ Starší stav je zachycen na mapách stabilního katastru z roku 1843, kdy podél cesty do Břevniště je situována na severní straně dvora jedna dlouhá nespalná budova a západně situované dvě další spalné stavby, naproti dlouhé nespalné budově na jižní straně dvora se nachází samostatně stojící sýpka (přestavěná tvrz) o téměř čtvercovém půdorysu (cca 16,5 × 15 m). Její okolí bylo pak postupně zaplněno další zděnou zástavbou v druhé polovině 19. století, která nahradila i starší spalné budovy západně od rybníčku. Hlavní vstup do dvora byl veden patrně od východu, jak dokládá přístupová komunikace vymezená dvěma menšími nespalnými objekty po stranách.⁶⁾

Vzhledem k postupnému, několik desetiletí trvajícímu úbytku stavebních konstrukcí a potřebě navázat a doplnit starší poznatky, je popis vlastní budovy tvrze strukturován od hmotově ztraceného k novým zjištěním, kdy závěry vycházejí jak ze studia dosud nepublikovaných archivních snímků před destrukcí v roce 1978, tak z vlastního terénního průzkumu reliktní stavby. Z těchto důvodů je

historických konstrukcí a prvků. Rovněž poukazyval na další žádoucí navázání archeologického výzkumu, kdy je nutné konstatovat, že kromě každoročního vyorání brázdy pro sadbu brambor na poličku před jižním průčelím tvrze s nálezy zlomků středověké a raně novověké keramiky (např. světlá hrnčička s červeným malováním anebo světlá hrnčička se žlutou glazurou), nebyla dosud tvrz nikterak archeologicky zkoumána.

4) Otázka položená v názvu příspěvku tak má spíše než terminologické váhání doložit možnosti úvah o fungování obytného prostoru a možnosti vzájemné kombinace některých aspektů tak, jak je chápeme podle dosavadního stavu poznání, kdy je často oprávněnou snahou doložit způsob vytápění typický pro světnice (zejména nepřímo vytápěná kamna) na úkor starších představ o dynmém provozu jizby. Těmto otázkám bude věnován zejména závěr příspěvku v kontextu analogií.

5) K tomu srov. archivnimapy.cuzk.cz. a tam čitelné rozdíly mezi podobou dvora na mapách stabilního katastru z roku 1843 a reambulované originální mapě stabilního katastru z roku 1892, taktéž k podobě dvora v roce 1953 viz kontaminace.cenia.cz.

6) Větší rozsah mladších zděných konstrukcí dvora dokládají dodnes jak dochovaná torza či přestavěné hmoty objektů, ale i starší fotografická dokumentace z let 1963–1978 uložená v archivu Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě. Její výběr je obrazovou přílohou článku. Některé snímky byly již publikovány (srov. Úlovec 2006), ale jejich vypovídací hodnota nebyla v textu nikterak zohledněna a pouze byly zopakovány starší závěry v historickém kontextu (Škabrada 1990).

Obr. 3: Celkový pohled na budovu sýpky přestavěné tvrze od severovýchodu (snímek před rokem 1978, archiv Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě).

Obr. 5: Pohled na budovu sýpky – tvrze od severozápadu po jejím zřícení (foto J. Škabrada, 1978).

nejdříve poněkud nelogicky popsána střecha, krov a patro, ze kterých se nedochovalo dodnes v terénu nic (obr. 3–5), a následně se pozornost soustředí na relikty zčásti dochovaného obvodového zdiva přízemí.

Střecha nad objektem s téměř čtvercovým půdorysem byla sedlová s polovalbami, krytá eternitovými šablonami s hřebenem ve směru východ – západ. Štíty byly bedněné z překládaných prken a horizontálně dělené dřevěnou prkennou římsou na dřevěných konzolkách navazující na horní ližinu hrázdění a druhou stejnou římsou v úrovni spodních hambalků. Konstrukce krovu byla hambalková s dvěma hambalky, horní probíhaly v úrovni polovalby. Podélné ztužení krovu v ose hřebene bylo zajištěno ondřejskými vzpěrami mezi dolní a horní vaznicí a svislými sloupky v plných vazbách, procházejícími od vazných trámů až do vrcholu krokví (obr. 6, 7). Podle sledu ondřejských křížů v podélném středovém vázání byla konstrukce krovu s příhradovým vazníkem považována za odkaz ke starším středověkým tradicím, ačkoliv její datování bylo patrně správně kladeno do druhé poloviny 17. století.⁷⁾ Otisk obdobného krovu se totiž dochoval v sousední budově na severní straně dvora. V podkroví domu lze identifikovat

7) Podrobně k popisu krovu (Škabrada – Rachneová 1978; Škabrada 1990) a v kontextu ke konstrukčním rámcům hrázděných stěn a krovů také (Škabrada 1992).

Obr. 4: Západní průčelí sýpky – tvrze po destrukci hrázděné konstrukce patra a zčásti bedněného štítu, dovolující nahlédnout do interiéru objektu s cennou informací o podobě konstrukcí patra a krovu před zřícením (snímek před rokem 1978, archiv Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě).

vat starší strmý štít zděný z lomového kamene, s otiskem první vazby krovu shodné konstrukce, se svislým sloupkem a dvěma hambalky (obr. 8). Se zděným štítem souvisí i na vnější straně dochované velké armovací kvádry s nárožním kamenným prvkem korunní římsy, která byla dále zděná, a u okapového průčelí nelze vyloučit i dřevěné provedení, neboť na 90 cm silné zdivo přízemí navazuje pouze 30 cm tlustá cihelná zeď patra, která souvisí i se zvýšením staršího štítu někdy v první polovině 20. století. Slabé cihelné zdivo patra mohlo nahradit starší dřevěnou, příp. hrázděnou konstrukci, jak by naznačovala konstrukční podobnost krovů obou naproti sobě stojících objektů. Barokní stavební etapu hospodářského dvora navíc dokládá autenticky dochována kamenná deska osazená ve vrcholu západního štítu severní budovy s datací 1671. (obr. 9)⁸⁾ Druhotně užitě prvky staršího krovu severní budovy se zčásti uplatňují zejména v mladší vaznicové konstrukci krovu i v konstrukci mladšího stropu, který předěluje starší okenní otvor patrně obytného patra severní budovy (podle dochovaných omítek na západním štítu).⁹⁾

Identický krov shodné konstrukce s dvěma úrovněmi hambalků, sloupky v plných vazbách a zavětrováním vaznic ondřejskými vzpěrami v podélném středovém vázání je dochován u severovýchodní budovy (čp. 50) nedalekého hospodářského dvora v Druzcově u Osečné (obr. 10). Dle celkového charakteru objektu, podoby okenních ostění, zdiva a korunní římsy je možné konstrukci datovat taktéž relativně do období baroka a rovněž komparace písemných pramenů naznačuje možnou souvislost s přestavbou či novou výstavbou obou dvorů.¹⁰⁾ Ovšem nelze ani u dosud ne-

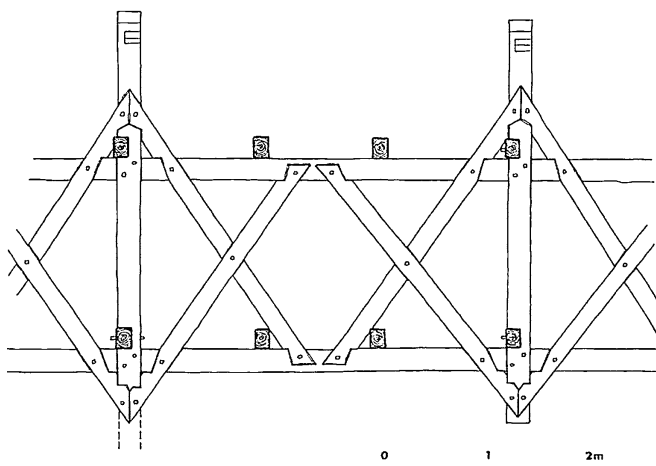
8) Viz pozn. 7.

9) Druhotně užitě prvky z borovicového dřeva se však nepodařilo dendrochronologickou analýzou datovat, odběr I. Peřina, analýza T. Kyncl 2017.

10) První písemná zmínka o obci Druzcov uvádí německé osadníky k roku 1544. V roce 1673 koupil lenní statek Druzcov majitel statku Mimoň a Děvín Jan František Edmund Putz z Adlersturnu (Šternová ed. 2010, 81). Již jeho otec Jan Putz z Adlersturnu připojil roku 1658 vesnici Útěchovice s dvorem a dalšími majetky k mimoňskému panství (Úlovec 2006, 10–11) a i v souvislosti s další mohutnou výstavbou v Mimoňi lze tak uvažovat o dlouhodobějších stavebních aktivitách rodu Putzů (Křížová a kol. 2013, 11) na získaném majetku vykazujícím podobné stavební zvyklosti, jak mohou dokládat právě zmizelé krovu v Útěchovicích i padající krov v Druzcově. Hospodářský dvůr v Druzcově je známý zejména díky transferu studničního rumpálu z 18. století do Podještědského muzea Karolíny Světlé v Českém Dubu v roce 1977 (Anděl – Technik 1991, 162–163).

Obr. 6: Zřícená konstrukce krovu se sloupkem v plné vazbě a sledem ondřejských křížů v podélném středovém vázání krovu v rovině hřebene střechy (foto J. Škabrada, 1978).

Obr. 7: Rekonstrukce podoby krovu před jeho zřícením (dle J. Škabradu 1990, 294).

Obr. 8: Otisk první vazby krovu shodné konstrukce v západním štítu sousední severní budovy dvora ve vrcholu s kamennou deskou s datací v exteriéru (foto I. Peřina, 2017).

zkoumaného družcovského dvora vyloučit starší historické konstrukce, které snad podle současného stavu bortícího se krovu nečeká stejný osud jako dvůr v Útěchovicích. Jen na okraj je ovšem nutné uvést, že podobné konstrukční typy krovů jsou dochovány rovněž na Frýdlantsku a jsou datovány i na samý přelom 18. a 19. století.¹¹⁾

Hrázděná konstrukce patra se ve fasádě po poslední historické povrchové úpravě dané přestavbou na sýpku s ležatými okny nikterak neuplatňovala a pravidelný šachovnicový rastr hrázdění byl přehozený omítkou. Pohledově se uplatňovaly pouze dřevěné profilované konzoly ukončující sloupky hrázděné konstrukce patra, a to jen u štítových průčelí (obr. 11). Tyto konzoly patrně zčásti ztužovaly konstrukci spoje mezi sloupky hrázděné konstrukce a horní ližinou (obr. 12). Podobné prvky jsou jindy nazývány jako záporny či závlače a jsou osazeny např. při styku sloupků hrázdění, horních ližin a vazných trámů anebo ztužují horní obvod zdiva stavby s vaznými trámy.¹²⁾ Prvek profilované konzoly je dochován rovněž na štítových průčelích nedaleké papírny čp. 5 v Hamru na Jezeře a je typický i pro řadu další hrázděných staveb z druhé poloviny 17. století.¹³⁾ Konstrukce hrázděných stěn patra byla tvořena pravidelným šachovnicovým rastrem svislých sloupků, začepovaných do dolní a horní ližiny. Další ztužení konstrukce mezi ližinami zajišťovaly dvě další řady vodorovných paždíků, které byly začepovány v rozsahu čtyř nebo pěti polí do silnějších svislých sloupků, rovněž nárožní sloupky byly silnější, resp. zdvojené (dva vedle sebe). Pouze v nárožích byla konstrukce stěn zavětrována v horním rohu kratším páskem a třetí, shora plátovaný vodorovný pásek zajišťoval stabilitu nároží na sebe kolmo jdoucích horních ližin. Výplně hrázděné konstrukce byly vyzděny cihlami 24 × 16,5 × 6,5 cm na vápennou maltu, drážka (či žlábek) u některých dřevěných prvků však dokládala starší typ výplně v podobě špánů, nebo tyčoviny s hliněnou omazávkou. Rovněž sýpková okna poslední významné stavební etapy patrně svědčila o úpravě starší hrázděné konstrukce, poloha oken v patře byla uzpůsobena úpravě oken v přízemí a přímé cihelné záklenky v cihelných výplních spočívaly na okenním rámu, neseném (z nejbližšího horního vodorovného trámu) kramlemi. U severní stěny hrázděného patra byl dokonce porušen

11) Podélné zavětrování vaznic ondřejskými kříži v ose hřebene střechy a sloupky v plných vazbách, a to jak v kombinaci se stojatými stolicemi s rozpěrou anebo s ležatými stolicemi, bylo identifikováno na řadě kostelů na Liberecku a zejména Frýdlantsku, podrobnější rozbor je však úkolem dalšího výzkumu mimo rámec tohoto příspěvku. Konstrukčně jednodušší ale v zásadě shodný krov byl pak dokumentován u obytného domu vesnické usedlosti čp. 198, kde byly konstrukční prvky krovu datovány dendrochronologickou analýzou k rokům 1796/1797–1798/1799 a dům tak musel být dokončen až na samém počátku 19. století (Peřina 2011; podrobně Olšáková 2013).

12) Dřevěné profilované zářezky na konci vazných trámů jako součást ztužení zděné stavby z gotického období až do konce 17. století uvádí J. Škabrada (Škabrada 2003, 40–41). U hrázděné konstrukce dle typu spoje zajišťují nemožnost uvolnění obou tesařsky spojených prvků (např. sloupek a horní ližina); nedávno dokumentována situace u hrázděného domu čp. 203 v Chrástavě (1668/1669 d), kdy konzoly byly začepovány do vazných trámů na delším okapovém průčelí a ke sloupkům hrázdění přitaženy dřevěným hřebem (Peřina 2017).

13) Souhrnně k vývoji hrázděné konstrukce v severních Čechách (Kolka – Peřina 2016) a zde další literatura ve vztahu k vyobrazení profilovaných konzol na hrázděných stavbách. Mezi nejznámější příklady hrázděných staveb s konzolami ve štítových průčelích patří jistě Valdštejnské domky v Liberci (Kolka – Peřina 2016, 23).

rastr svislých sloupků tak, aby okna korespondovala s úpravou přízemí (obr. 13, 14). Alespoň částečné úpravě či přestavbě hrázděného patra nasvědčují i druhotně užitá prvky v patře, kdy stejně jako v přízemí byly stropní trámy patra a zároveň vazné trámy krovu podepřeny okosenými sloupky zavětřovanými dvojicemi pásků, z nichž některé nesly dlaby po starším užití v hrázděné konstrukci, jejíž výplň byla nesena dvěma řádkami špánů.¹⁴⁾ Důlky po špánech však mohou dokládat pouze šikmé dřevěné prvky ve výplních hrázděné konstrukce, kdy běžně byly kombinovány drážky a žlábků u vodorovných a svislých prvků, zatímco u šikmých prvků bylo pro uchycení konstrukce výplní využíváno důlků a čtvercových záseků.¹⁵⁾

Podobná situace s úpravou starší hrázděné konstrukce byla nedávno dokumentována i u sousední papírny čp. 5 v Hamru na Jezeře, kdy většina původních hliněných výplní hrázděné konstrukce patra se špány byla nahrazena výplněmi cihelnými, a také došlo k odstranění některých šikmých pásků či vzpěr mezi spodní ližinou a sloupky. Tak byl zjednodušen starší rastr hrázdění (1685 d) při přestavbě na počátku 19. století (1818/1819 d).¹⁶⁾ I s ohledem na vývoj nedaleké papírny čp. 5 v Hamru na Jezeře, a zejména pak s ohledem na anomálie zjištěné starším průzkumem je nutné hodnotit výsledky dendrochronologické analýzy s rezervou. K jejímu provedení došlo totiž až téměř při samotném zániku hrázděné konstrukce patra v roce 2014, kdy byly odebrány vzorky pouze z dochované spodní ližiny na východní obvodové zdi přízemí (obr. 15) a z jednoho prvku zříceného v přízemí. Datované prvky zhotovené z borovice (pokácené někdy po roce 1623+, 1630+ a 1636+) nám tak dokládají barokní stavební etapu, kterou ovšem s ohledem na chybějící podkorní letokruhy nelze spolehlivě datovat a může náležet až spíše druhé polovině 17. století, a to také ve vztahu k dochované kamenné desce s letopočtem 1671 na sousední severní budově dvora. Rovněž je nutné počítat s mladší úpravou hrázděné konstrukce, která mohla být minimálně zčásti vyřezána a zjednodušena kvůli mladším sýpkovým oknům, kdy také došlo k výměně hliněných výplní za cihelné. S ohledem na tento stav poznání je pak nutné s rezervou přistupovat i k datování konstrukce krovu, která mohla vzniknout nejspíše někdy v druhé polovině 17. století, ale rovněž mohla být i mladší s ohledem na možné přestavby patra a další uvedené analogie taktéž mladších krovů v regionu.¹⁷⁾

14) K tomu podrobně (Škabrada 1990, 288–295) a jeho závěry do tohoto textu převzaty a pouze doplněny o další kontext.

15) Tato zjištění vyplývají z dlouhodobějších pozorování autora textu, které jen zčásti odráží dosud publikovaný text (Kolka – Peřina 2016).

16) K tomu stručně (Kolka – Peřina 2016) a podrobněji dosud nezpracovaná dokumentace (Kolka – Peřina, 2015–2017).

17) Odběr vzorků pro dendrochronologickou analýzu provedl I. Peřina,

Obr. 9: Pohled na západní štít severní budovy dvora, ve výřezech detail nárožního prvku korunní římsy a kamenné desky s letopočtem 1671 (foto I. Peřina, 2015).

Obr. 10: Družcov (okres Liberec), pohled na shodnou konstrukci krovu u hospodářského dvora (foto I. Peřina, 2018).

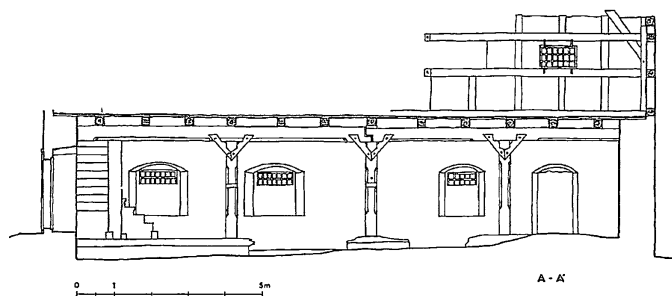
Obr. 11: Pohled na západní průčelí sýpky – tvrze s vystupující konstrukcí hrázděného patra s pravidelným šachovnicovým rastrem po destrukci omítky (snímek před rokem 1978, archiv Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě).

Obr. 12: Detail hrázděné konstrukce severovýchodního nároží patra u východního průčelí s profilovanými konzolami a šikmým páskem ztužujícím nároží (foto J. Škabrada, 1978).

Obr. 13: Pohled do severovýchodního kouta hrázděného patra, u nárožních sloupků jsou čitelné tři ztužující pásky, z nichž jeden je do ližin plátovaný shora. Ležatá sýpková okna v cihelných výplních nerespektují sloupky hrázděné konstrukce a rovněž vynesení cihelného záklenku kramlemi odpovídá spíše druhotné úpravě (foto J. Škabrada, 1978).

Obr. 14: Podélný řez AA' objektem sýpky – tvrže zachycující konstrukci zastropení přízemí tak podobu hrázděné konstrukce s mladším vloženým ležatým sýpkovým oknem (dle J. Škabradý 1990, 291).

Z obvodového zdiva přízemí objektu považovaného za zaniklý se do doby průzkumu v letech 2014 – 2015 dochovaly tři nesteréjně dlouhé úseky severní, východní a jižní obvodové zdi (obr. 16), zděné převážně z lomového pískovce, tloušťky 90–95 cm.¹⁸⁾ Ze západní obvodové zdi se dochovaly jen nevýrazné terénní relikty, překryté destrukcí a zemínou, a mladší dodatečně vevázaný opěrák v jihozápadním nároží (obr. 17). V západní stěně byly čtyři otvory. Ve směru od jihu nejprve původně renesanční okno s kamenným ostěním, jež osvětlovalo sestup do nevelkého sklepa s valem klenbou s vrcholnicí ve směru V – Z pod jihozápadní částí budovy. Následoval zazděný otvor, situovaný podle rýsujiícího se záklenku na vnitřním líci podstatně níže než otvory ostatní. Největším otvorem byl ve třetí ose od jihu vstupní portál s obdélným pískovcovým ostěním s obvodovou lištou. Poslední otvor představoval další zčásti zazděné, původně renesanční okno, které bylo upraveno na ležaté obdélné okno sýpkové, a mladší zazdívka souvisela patrně i s vložením vnitřního schodiště v severozápadním koutě dispozice, které se do doby demolice dochovalo v novodobě podobě, se stupni kladenými na cihelnou zídku.¹⁹⁾

Severní obvodová zeď se dochovala pouze z poloviny, její mladší, renesanční západní část se dvěma okny s kamennými ostěními, upravenými opět na sýpková okna nadezděním parapetů, zanikla, a z terénu vystupuje pouze nevelký relikv zdiva přiložený na spáru a dodatečně svázaný jedním šmorcem s východním úsekem severní zdi. Právě východní polovina severní zdi dodnes zůstala stát do výšky podlahy patra a otevírají se v ní dva otvory (obr. 18, 19). První okenní otvor ve směru od západu je rámován prostými pískovcovými architektonickými prvky (kamenná ostění) bez další profilace. Nad překladem na vnějším líci severní zdi se rýsuje roznášecí záklenek z pískovcových klenáků, na něj navazuje segmentově sklenutá okenní nika s mírně se dovnitř rozevírajícími špaletami. K přisekané stěnce na stojinách okenního otvoru na vnějším líci přiléhalo dochované renesanční psaníčkové sgrafito, které je jen místy překryté mladší úpravou na ležaté sýpkové okno s omítkovou šambránou, lemovanou plochou lištou, po níž se dochoval i na nadezdívce parapetu její otisk. Pod omítkou se sgrafitem je čitelná hrubá vápenná omítka utahovaná dřevem, kdy na jejím povrchu zůstaly typické rýhy (obr. 20). Tato omítka pak překrývá i severozápadní nároží u východní poloviny severní zdi, ke které byla na spáru přiložena polovina západní, u které již nebyla tato povrchová úprava identifikována (obr. 22). Stejně tomu bylo u západní zdi a západního úseku jižní zdi, taktéž přiloženého ke staršímu zdivu (podle čitelné svislé spáry). Vlivem destrukce se u severní zdi oddělila mladší renesanční část, kde byla jako nejstarší identifikována pouze omítka zdobená sgrafitem, a zůstala dochována pouze část objektu se starší omítkovou úpravou a až následně nanesenou mladší jednovrstvou renesanční omítkou,

datoval T. Kyncl 2014, v kontextu dalších hrázděných staveb již stručně (Kolka – Peřina 2016, 26).

18) Bohužel od doby provedení dokumentace dochází i k další postupné destrukci zdiva, srov. pozn. 2.

19) Popis zaniklých konstrukcí a jejich interpretace je převzata dle staršího průzkumu (Škabrada – Rachnevoř 1978) a taktéž shodně z jeho publikované verze (Škabrada 1990, 287). Existenci sklepa v jihozápadním nároží objektu dnes dokládá pouze větší terénní deprese. Přístup zvenku není čitelný vůbec. Západní obvodová zeď v úrovni přízemí zanikla někdy mezi lety 1978 a 1985 (Úlovec 2006, 13 a 22).

Obr. 15: Detail dochované a datované spodní ližiny (1636+ d) hrázděného patra u východního průčelí s dlabem po zámku v nároží a druhým dlabem po spodním pásku, odpovídajícím obdobnému řešení u horních ližin na obrázku 13 (foto I. Peřina, 2014).

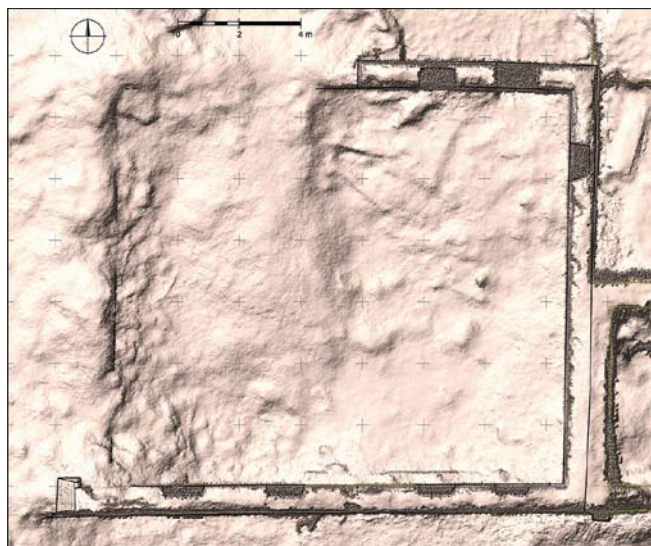
kteřá byla zdobena prokrabávaným psaníčkovým sgrafitem. Druhý, východněji situovaný otvor v severní zdi je patrně druhotně upravený vstup do objektu na místě staršího okenního otvoru, čemuž by nasvědčovala jak výšková symetrie roznášecích záklenků, tak i shodná podoba špalet a segmentového zaklenutí niky (kamenné ostění se nedochovalo). Respektování symetrie okenních otvorů po mladší přestavbě na sýpku lze odvodit i ze starších archivních snímků, (obr. 3–5) kdy je zřejmé, že hlavní vstup do objektu byl situován v západním průčelí, kamenným portálem lemovaným lištou, a na severním průčelí byla pravděpodobně umístěna symetricky dvě a dvě ležatá sýpková okna jak v přízemí, tak v patře, vzniklá v přízemí úpravou starších oken a v patře prolomením a úpravou ve starší hrázděné konstrukci.²⁰⁾ Na vnitřním lici severní zdi je u východní špalety západněji situovaného okna dodatečně ve zdivu vylomená kapsa, která by mohla souviset s vložením příčky a úpravou vnitřní dispozice přízemí. Nad záklenky obou otvorů je pak čitelný drobný ústupek (9 cm) v síle zdiva, který by mohl souviset s osazením konstrukce stropu, případně může dokládat technologické zeslabení zdiva v úrovni koruny a navazujícího patra objektu. (obr. 21, 45)

Vnější líc východní obvodové zdi objektu je viditelný pouze ve svém severním úseku, jižní polovinu překrývá torzo přízemí historické přístavby s fabionovou římsou a sedlovou střechou, která vznikla až po roce 1843 (na mapách Stablního katastru ještě zobrazena není).²¹⁾ Na severním úseku vnějšího líce východní zdi jsou patrné relikt

sanční omítky se sgrafitem, zejména jižně od okenního otvoru, který má rovněž pískovcové ostění s čitelnou stezkou i mladším otiskem lišty od šambrány ležatého sýpkového okna. Neosová poloha ostění okenního otvoru vůči roznášecímu záklenku by mohla napovídat, že do staršího stavebního otvoru byla vložena mladší renesanční vyzdívka s novým kamenným ostěním (obr. 23). Dochovaný stav však jednoznačnou interpretaci nedovoluje, a jak bude uvedeno níže při popisu jižního průčelí, zůstává otázkou, zda všechna pískovcová ostění náleží až renesanční stavební etapě.²²⁾ Na koruně zdiva je dochovaný relikt spodní ližiny hrázdění, z něhož byly odebrány vzorky pro dendrochronologickou analýzu.²³⁾ U severního konce východní ližiny byly identifikovány dva dlaby, po zámku v nároží a druhý dlab po spodním pásku, které zajišťovaly pevnost nároží ve spojení se zaniklou ližinou u severní obvodové zdi (obr. 15). Patr-

Obr. 16: Celkový pohled na obvodové zdivo zřícené sýpky – tvrze od severozápadu (foto J. Vidman, 2015).

Obr. 17: Púdorys sýpky – tvrze z trojrozměrného modelu s reliéfem terénu, na kterém je patrné i zaniklé západní a severozápadní obvodové zdivo objektu (zpracoval P. Hlavenka – J. Vidman, 2015).

20) K tomu již shodně srov. (Škabrada 1990).

21) K rozšíření zástavby hospodářského dvora v Útěchovicích a k náhradě spalných staveb za zděné nespalné budovy došlo někdy mezi lety 1843 a 1892, jak dokládají rozdíly v podobě dvora zobrazené na skice a otisku Stablního katastru z roku 1843 a reambulované originální mapě Stablního katastru z roku 1875, k tomu srov. archivnimapy.cuzk.cz. Viz již také pozn. 5. Chátrající stav budov z této poslední velké stavební etapy pak zachycují nejstarší archivní snímky z let 1963–1978 uložené v archivu Vlastivědného muzea a galerie

v České Lípě.

22) Všechna pískovcová ostění byla považována za renesanční (Škabrada 1990, 292; Úlovec 2006, 13). Tomu ale neodpovídají jak stopy starší středověké omítky poblíž např. nad překladem západněji situovaného okna u severního průčelí, tak rozdílná podoba vlastních ostění zejména u průčelí jižního (o tom níže v textu článku). Některé ostění navíc dodnes kryjí mladší omítkové vrstvy natolik, že je nelze příliš srovnávat.

23) Srov. již pozn. 17 a příslušná pasáž v textu článku.

Obr. 18: Pohled na východní část severního průčelí sýpky – turze s dochovaným sgrafitem pod mladší omítkovou úpravou se sýpkovými ležatými okny, vpravo čitelná spára mezi starším východním úsekem zdi a mladším renesančním rozšířením, nahoře pekovaný pás omítky zajišťující plynulejší přechod mladší omítky (snímek před rokem 1978, archiv Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě).

ně s úpravou pro založení spodní ližiny může souviset i vyzdělávaná řádka cihel pod ní. Vnitřní líc východní obvodové zdi již ztratil své omítkové vrstvy, kromě špalet popsaného druhotně zazdřeného okenního otvoru v severním úseku východní obvodové zdi. Díky tomu došlo k odkrytí dalšího otvoru, jehož záklenek je situován výrazně

níže a jeho téměř kolmé špalety nejsou díky zazdívce otvoru podrobněji sledovatelné. Na vnějším líci otvor kryje přízdívka mladší přízemní hospodářské budovy z druhé poloviny 19. století. Za současného stavu poznání, bez hloubkové sondáže či archeologického výzkumu, lze jen těžko rozhodnout, zda se jedná o okenní otvor podobný druhému, níže situovanému oknu v druhé ose od jihu v západní stěně, anebo o otvor dveřní. Ve stejné rovině jako u předchozího popsaného vnitřního líce severní obvodové zdi se dochoval ústupek v síle zdiva, svědčící o poloze založení patra, event. jde jen o technologické zeslabení obvodového zdiva ve vyšším podlaží. Mezi oběma popsanými otvory se po jejich stranách nalézají ve zdivu druhotně vyhlávané kapsy, které by opět mohly dokládat – jako u severní zdi – vnitřní dělení dispozice, jejich interpretace a původ vzniku jsou však nejednoznačné. (obr. 24)

Vnější líc jižní obvodové zdi dělí svislá spára na západní a východní část, stejně jako tomu bylo u severní obvodové zdi, kde se se ovšem ze západní mladší renesanční poloviny dochoval jen nevýrazný relikt zdiva vystupující z terénu. Poslední řádka kamenů pod rozvolněnou korunou zdiva již svislou spáru nerespektuje, což může souviset s přestav-

bou patra a uložením spodní ližiny hrázdní nejdříve v barokní etapě. Obě nároží jižní obvodové zdi jsou dodatečně provázána s přiloženým zdivem. K jihozápadnímu nároží byl přiložen opěrák provázaný do armovaného nároží z větších pískovcových kvádrů. Jihovýchodní nároží bylo dodatečně provázáno ve spodní úrovni cihelnými „šmorcy“ s přístavbou přízemní hospodářské budovy z druhé poloviny 19. století. Jak západní, tak východní polovinu jižní zdi prosvětovaly dva okenní otvory, rámované pískovcovým ostěním a dodnes druhotně zazdžené (obr. 25). Nápadná je jiná výška parapetů, kdy u západní poloviny jsou okna situována výše. Rovněž hrana jednotlivých pískovcových článků při styku s lomovým zdivem není vždy zcela rovná a článek nebyl na této straně vždy pečlivě opracován na rozdíl od ostatních dochovaných ostění popsaných u severní a východní obvodové zdi. Shodně mají všechna ostění přisekanou stezku pro přitažení omítkové vrstvy, odkud na ostění pokračoval nejspíše jen nátěr. Přesto se zdá, že dvě

Obr. 19: Fotoplán vnějšího líce severní obvodové zdi (zpracoval P. Hlavenka – J. Vidman, 2015).

Obr. 20: Detail levé stojiny u západněji situovaného okna v severní obvodové zdi s reliktem sgrafitu přibíhajících ke stezce na pískovcovém článku, vlevo u překladu vystupuje pod sgrafitem čitelná starší omítka utahovaná dřevem a na cihelné nadezdávce parapetu je otisk lišty po sýpkovém ležatém okně (foto I. Peřina, 2014).

Obr. 21: Fotoplán vnitřního líce severní obvodové zdi (zpracoval P. Hlavenka – J. Vidman, 2015).

Obr. 22: Detail severozápadního nároží se po zaniklé starší západní obvodové zdi tvrže u dochované východní poloviny severní obvodové zdi, kterou v renesanci překryl západní úsek severní obvodové zdi (foto I. Peřina, 2015).

pískovcová ostění v západní polovině jižní zdi mohou být mladší a přizpůsobovala se podobně rámovaným otvorům u východní starší poloviny dispozice objektu.²⁴⁾ Navíc u západní poloviny jižní obvodové zdi chybí roznášecí záklenky nad překlady oken, tak je tomu u ostatních oken a jedná se tak o další doklad jiné stavební etapy. Destrukce mladších omítkových vrstev odhalila lomové zdivo západní přiložené poloviny

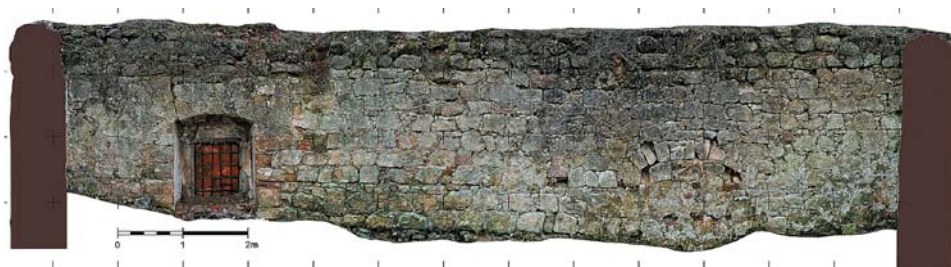
Obr. 23: Fotoplán vnějšího líce východní obvodové zdi (zpracoval P. Hlavenka – J. Vidman, 2015).

24) Srov. pozn. 22. Je také otázkou, nakolik jsou obě stavební etapy objektu tj. rozšíření západním směrem od sebe časově vzdálené a zda se i delší časový úsek musí odrazit v jednoduché podobě okenních otvorů. Starší předpoklad uvedený v průzkumu (Škabrada – Racheňová 1978), že by profilace ostění byla odsekána při barokní úpra-

vi, nemusí být příliš pravděpodobný i s ohledem na podobná jednoduchá dochovaná pískovcová ostění např. u renesančního pivovaru v Českém Dubu anebo u starší fáze renesančního pivovaru ve Velkém Valtínově.

Jako zázrakem je oproti tomu zatím bohatá nálezová situace uchována na východní polovině jižní obvodové zdi. Ostění dvou okenních otvorů jsou rovněž pískovcová, ovšem překrytá ještě řadou dochovaných omítkových úprav. Západně od oken lze identifikovat opět nejstarší, dřevem utahovanou omítku s typickými rýhami, kterou překrývá omítká s psaníčkovým sgrafitem shodná jako u západní poloviny jižní zdi, která navíc místy drobně překrývá i svislou spáru mezi oběma částmi zdi. Sgrafito, které bylo přiomítnuto k přisekané stěze na pískovcových člancích, následně překryla hladká světle žlutá omítká, ostění oken měla tmavý šedomodrý až černý nátěr. Tato úprava ještě respektovala původní světlost okenních otvo-

rů a lze ji relativně datovat do raného baroka.²⁵⁾ Až následně byla okna upravena nadezděním parapetů a starší vrstva byla pekována, aby udržela nové omítkové šambrány (lemované lištou) sýpkových oken, pojednaných symetricky jak v přízemí, tak v patře, i když některá byla pouze sle-

Obr. 24: Fotoplán vnitřního líce východní obvodové zdi (zpracoval P. Hlavenka – J. Vidman, 2015).

Obr. 25: Fotoplán vnějšího líce jižní obvodové zdi (zpracoval P. Hlavenka – J. Vidman, 2015).

pá, s cílem jednotného výrazu průčelí pozdně barokní či klasicistní úpravy fasády nejpozději někdy kolem roku 1800. (obr. 26) Tehdy došlo rovněž k úpravě hrázděné konstrukce patra v souvislosti se zřízením ležatých sýpkových oken.²⁶⁾ Překlad západního okna, druhotně porušený zazdívkou, a parapety obou oken ve východní polovině jižní zdi jsou zhotovené z delších pískovcových kvádrů než bylo nutné pro světlost okna, a je tak otázkou, zda může jít o mladší vložené prvky, či zda nebyla tato skutečnost po omítnutí během stavby podstatná.²⁷⁾ Nově zjištěným otvorem ve východní polovině jižní zdi nad popsanými okny je horní drobný, na výšku situovaný obdélný otvor, rámovaný pískovcovým ostěním lemovaným stezkou. Vysekán je z jednoho kusu kamene (světlost otvoru 18–20×28 cm, ostění 8–10 cm). Cihelná okolní dozdívká může souviset s opravou staršího stavu, tj. s vytvořením plenty v místě kaverny, buď ještě v renesanci, či zároveň s úpravou koruny při stavbě hrázděného patra, neboť otvor se nachází na výškovém rozhraní přízemí a patra. (obr. 27, 28)

Nález tohoto horního okénka, které se spodními vytváří charakteristickou trojúhelnou sestavu, výrazně posouvá naše znalosti o obytné funkci objektu a spolu s dalším nálezem na vnitřním líci jižní zdi dovoluje definovat v jihovýchodním koutě objektu doklady obytného prostoru charakteru jizby, event. již světnice.²⁸⁾

Vnitřní líc jižní obvodové zdi dělí opět svislá spára na západní a východní polovinu. V západní polovině jsou

Obr. 26: Detail omítkových vrstev vlevo od stojiny západněji situovaného okna ve východní polovině jižní obvodové zdi, na cihelné zazdívkě okna ležaté sýpkové okno lemované lištou, pod ním ostění černé se žlutou omítkou překrývající psaníčkové sgrafito, které je naneseno na starší hrubé omítce utahované dřevem, jak je patrné vlevo nad roznášecím záklenkem (foto I. Peřina, 2014).

27) K tomu srov. pozn. 22 a 24.

28) K základní charakteristice trojúhelné sestavy oken a způsobu vytápění zejm. (Škabrada 1991a; 1999, 18–32; 2003, 260–261). Další jiný pohled na spíše osvětlovací funkci horních oken přináší řada nových průzkumů, k tomu (Razím 2003; Hauserová 2004; Bloch – Račák 2004; Anderle 2005; 2008; Rykl – Beránek 2006; Rykl 2003; 2007a; 2007 b; 2008 a nedávno např. souhrnně také Rykl 2015 anebo podrobně pro jihočeské prostředí Bloch – Hansová – Šnejd 2017). Přesto jak se zdá, nejedná se jenom o základní „vymežující se“ otázku zda jizba anebo světnice ve vztahu ke způsobu vytápění, jak bude uvedeno níže. S ohledem na obecně přijímané závěry o jiné funkci nejsou v textu dále zmiňovány příklady trojúhelných sestav okeních otvorů dochovaných u hradů na Českolipsku zejména Bezděz, Houska, Ronov, jejichž poznání a interpretaci bude věnován samostatný příspěvek vycházející z referátu předneseného autorem článku v roce 2015 na konferenci Dějiny staveb v Nečtiněch. Horní okenní otvor v Útěchovicích byl zachycen již i starší fotodokumentací, kdy jeho obrys byl patrný pod omítkou, rovněž byl již v „obnaženém“ stavu po zřícení čitelný na publikovaném snímku z roku 1985 (Úlovec 2006, 22), v textu mu však asi v souvislosti s přehlédnutím nebyla věnována žádná pozornost.

25) K tomu již (Škabrada 1990, 293). Podobné nálezy se shodnou barevností byly nedávno identifikovány na fasádách zámku ve Stráži pod Ralskem, a to včetně iluzivní pásové černé římsy, která byla jen předrýsovaná, a lze je datovat také do období raného baroka. Rovněž podobné barevné řešení s iluzivní římsou a iluzivním nárožním kvádrováním je ve stopách dochováno na faře ve Stráži pod Ralskem, jejíž výstavba je datována na oválném okně ve vrcholu štítu do roku 1690.

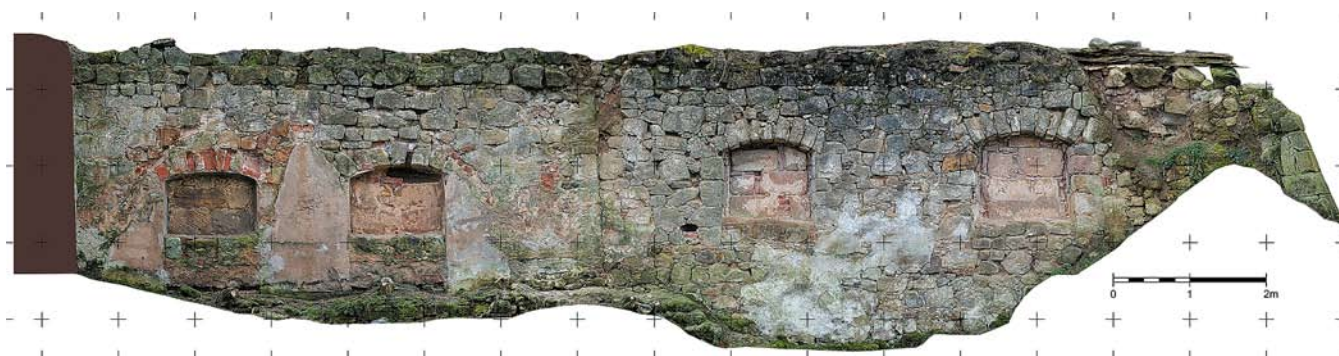
26) Také srov. (Škabrada 1990, 289 a 293). Dříve identifikovaný pekovaný horní pás omítky přízemí nesouvisel spíše s uvažovanou mezipatrovou omítkovou římsou z poslední úpravy průčelí kolem roku 1800, neboť ta není patrná na starších snímcích ani u jednoho průčelí před destrukcí, ale spíše výraznější pekování zajišťovalo pevnější přechod omítkové vrstvy ze zděného přízemí na omítanou hrázděnou konstrukci, kdy mohlo docházet k praskání omítky na přechodu materiálů.

Obr. 27: Detail horního okna v trojúhelné sestavě s cihelnou zazdívkou i obezdívkou klínovanou dřevem a ostěním lemovaným stezkou (foto I. Peřina, 2014).

Obr. 28: Celkový pohled na jižní průčelí sýpky – tvrže, mezi prvním a druhým sýpkovým oknem v patře zprava je pod spodní ližinou hrázdění čitelné vyřezávání horního okna náležející trojúhelné sestavě obytné místnosti v přízemí (snímek před rokem 1978, archiv Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě).

Obr. 29: Fotoplán vnitřního líce jižní obvodové zdi (zpracoval P. Hlavenka – J. Vidman, 2015).

Obr. 30: Detail trojúhelné sestavy oken na vnitřním líci jižní obvodové zdi se zazděnou nikou horního okna a drážkou po fošnové klenuté výdřevě (foto I. Peřina, 2015).

Obr. 31: Pohled do interiéru přízemí od jihozápadního kouta na konstrukci zastropení a sloupky s průvlaky, u severní zdi mezi okny čitelná svislá spára mezi starší středověkou a mladší levou renesanční částí objektu a na východním líci zdiva (vpravo od jeslí na seno) je čitelný rozdíl v omítkách a šmorcy, dokládající jednu z možných variant dělení dispozice na světnici a síň (foto J. Škabrada, 1978).

dochovány dvě okenní niky se záklenky a zčásti nadezděnými parapety i zazdívkou vlastního okna, přesto byly parapety původně situovány výše než u okenních otvorů východní poloviny jižní zdi. (obr. 29)²⁹⁾ Původně renesanční okna byla upravena na okna sýpková ležatá nejspíše někdy kolem roku 1800 a následně byla zazděna vzhledem k charakteru historické zazdívkou přibližně v průběhu druhé poloviny 19. století. Nelze vyloučit i variantu (alespoň u některých oken bez dochované mříže na vnějším líci), že zazdívka mohla být provedena již při přestavbě na sýpková ležatá okna, kdy okna byla pouze slepá iluzivní – pro symetrii průčelí v období pozdního baroka či klasicismu. Fragmenty bílé hlazené omítky na vnitřním líci zdíva jsou dochovány rovněž v zazděných špaletách oken, a lze je patrně spojovat s renesanční či barokní etapou objektu. Jihozápadní nároží bylo značně rozvolněné, v době průzkumu s již destruovaným vnitřním lícem, což vedlo k dalšímu řízení zdíva a spodní ližiny hrázdění v roce 2017 a následně destrukci okenního otvoru na vnějším líci v roce 2018.

U vnitřního líce východní poloviny jižní obvodové zdi se dochovaly rovněž dvě zazděné okenní niky, kdy jejich špalety sbíhají až k úrovni podlahy, kterou spíše pro mladší etapu renesanční či barokní úpravy dokládá ryska a otisk u předsazeného zděného ústupku v úrovni terénu. Stejně jako okna v západní polovině, byla i tato okna následně upravena nadezděním parapetů a v další fázi zaslepena zazdívkou. V téže době, případně již dříve, došlo i k zaslepení horního okna cihelnou zazdívkou (formát 27 × 14 × 8 cm), které se projevuje jako na výšku postavený obdélný otvor, ve spárách s reliktu omítky. Překlad otvoru tvoří jeden větší lomový pískovcový kvádr navazující na okolní pískovcové lomové zdívo. Nejvýchodněji situované okno má zčásti předzděný záklenek s cihlami (formát 27 × 14 × 8 cm). Dochované hlazené omítky na vnitřním líci zdíva a ve špaletách okenních nik mají sytější žlutou až okrovou barvu a mohou náležet stejné starší raně barokní etapě, jako byla provedena úprava okenních ostění na vnějším líci v žlutočerné kombinaci omítek. Přímo do lomového zdíva je vysekaná drážka (o síle 8–10 cm), která svým průběhem vystupuje nedaleko jihovýchodního kouta u podlahy, následně „valeně“ probíhá nad záklenkem východního okna, její drobnější otisk rámuje i horní hranu překladu nad horním zazděným okénkem a dále drážka v podobném oblouku směřuje kolem záklenku západního okna k podlaze, jakoby respektovala sílu zaniklé západní zdi staršího obdélného středověkého objektu, která navazovala na svislou spáru doloženou u jižní i severní obvodové zdi. Tuto vyseknutou drážku respektující trojúhelnou sestavu oken v jižní zdi snad lze interpretovat jako pozůstatek po založení fošnové výdřevy světnice, jejíž tvar se nám dochoval jako otisk čela valené klenby. (obr. 29, 30) Subtilnost drážky následně zasekané do líce zdíva zcela odporuje představě, že by se mohlo jednat o založení klenby zděné, která by byla navíc svou přízdívkou v koutech spíše velmi slabá.³⁰⁾ Po odstranění výdřevy byla drážka vyplněna cihelnými šibry a přehozena omítkou. S nepřímým datováním otisku výdřevy souvisí i starší poznatky o zastropení interiéru

přízemí. Přízemí bylo překryto trámovým stropem, trámy byly kladeny ve 12 liniích ve směru sever – jih. Zhruba ve třetinách šířky byly trámy podepřeny dvěma liniemi průvlaků, kdy každý z nich byl podepřen třemi obdélnými sloupky, které byly okosené a do průvlaků rozepřené dvojicí pásků. Sloupky spočívaly na dřevěných podkládkách směřovaných jako průvlaků. Pod podkladky, které mohly být zbytkem průběžných trámů, vystupovaly úseky nízkých zidek, původně možná tvořily součást základových pasů pod sloupky s průvlaků. (obr. 31) Severní průvlak byl tvořen dvěma trámy. Západní část představoval samostatný druhotně užitý stropní trám (30 × 40 cm), na obou koncích se stopami po původním osazení ve zdívu. I druhý, východní trám se spodními okosenými hranami vykazoval spíše druhotně užití, okosení respektovalo pásky u východního sloupku, ale nikoliv osazení ve východním obvodovém zdívu, ani pásek a prostřední sloupek pod průvlakem, kde nebylo ukončeno okosení klasickým náběhem. Rovněž u některých stropních trámů byly identifikovány dlaby po starším užití v jiné konstrukci, stejně jako u západního sloupku pod jižním průvlakem, kde byla identifikována starší a mladší dvojice dlabů pro pásky. Při snaze datovat hospodárně využívaný druhotný materiál jsme odkázáni na starší výsledky průzkumu a bohužel již není možné provést dendrochronologickou analýzu ztraceného materiálu. Zejména podoba druhotně užitého stropního trámu (způsob výběhů okosení a středový terč) odkazovala snad ke staršímu vročení do renesance; podle zjištěné délky trám odpovídal renesančnímu rozšíření budovy západním směrem. Nejpravděpodobněji tedy ještě v renesanci stála západní zeď staršího středověkého obdélného jádra objektu, a k ní bylo přiloženo renesanční rozšíření, které podle zastropení ještě nemělo hospodářský charakter.³¹⁾ Ačkoliv lze tedy zastropení dochované do roku 1978 jen s obtížemi datovat a lze uvažovat o delším časovém horizontu mezi 16. stoletím a dobou přestavby na sýpku kolem roku 1800, což se jeví jako pravděpodobnější varianta i s ohledem na možné úpravy hrázdění a krovu uvedené výše, lze naopak klást drážku po fošnové výdřevě klenutého profilu pod omítkami vzhledem k poloze uvnitř nejstarší části dispozice spíše do staršího období, nejpozději do renesance, kdy byl starší objekt zvětšený a jeho sousední nová, snad také obytná prostora byla opatřena trámovým stropem.

Zastavme se, u dvou uvedených nálezů, a to horního okna v trojúhelné sestavě a stop po možné klenuté fošnové výdřevě, které podstatně mění naše znalosti o středověké podobě útěchovické tvrze. V podrobném starším průzkumu bylo středověké jádro doloženo spárami ve zdívu, rozdílnou podobou oken a stratigrafií omítek. S opatrností nebyl objekt jednoznačně definován jako tvrz. Následně se tak stalo v souvislosti s přímým odůvodněným spojením s písemnými prameny. Přesto až nyní doklady obytné funkce v části dispozice jasně potvrzují, že objekt přestavěný na sýpku je bezpochyby reliktem středověké tvrze v Útěchovicích. Zjištěné nálezy umožňují položit si několik otázek: Jakou funkci mělo horní okno? Jak byla obytná místnost vytápěná a jak vypadala dispozice tvrze před renesančním rozšířením? Jaký je vztah fošnové výdřevy právě k hornímu oknu?

29) K tomu již popis vnějšího líce jižní obvodové zdi.

30) Nálezovou situaci lze interpretovat i s ohledem na již publikované příklady stop a dokladů fošnových výdřev. K tomu srov. zejména články M. Rykly citované v pozn. 28.

31) K tomu podrobně (Škabrada 1990, 287 a 294) včetně obrázku druhotně užitého stropního trámu na straně 291.

Obr. 32: Hrad Ralsko (okres Česká Lípa), detail kouřovodu na vnějším líci severozápadní zdi východní věže s vyznačením stoupání špalety otvoru (foto I. Peřina, 2016).

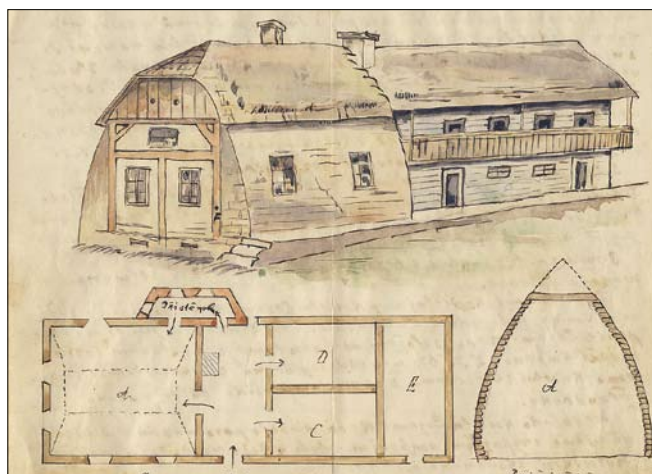
Obr. 33: Havlíčkův Brod, Štáflova chalupa čp. 2015 s trojúhelnou sestavou okenních otvorů v okapovém průčelí, kdy jejich identická velikost může naznačovat spíše osvětlovací funkci obytné místnosti, která může být již spíše světnicí (foto I. Peřina, 2010).

V prostředí panských sídel, zejména u hradů, se poslední dobou na základě mnoha průzkumů a v souvislosti s podobou horních otvorů v trojúhelné sestavě oken upouští od představy o dymném provozu. Rovněž je tomu tak pro zjištěné případy z městského prostředí, výjma několika málo příkladů i z nedávné doby pro starší stavební horizont vesnické zástavby.³²⁾ Přesto se zdá, že ve všech uvedených vrstvách staveb mohou být určité spojující paralely a některé stavební detaily mohou nadále koexistovat vedle sebe bez ohledu na to, jak byla obytná místnost vytápěná. Vzhledem k malým rozměrům horního okna nalezeného v Útěchovicích, lze jen těžko uvažovat o osvětlovací funkci, a otvor tak můžeme interpretovat jako větrací, případně jej spojit s odvodem kouře při představě, že obytná místnost byla dymnou jizbou. Samozřejmě nelze vyloučit obě funkce souběžně, kdy v létě se otvorem větrá

32) K tomu srov. pozn. 28. Poslední nové shrnutí k tématu názoru na vývoj vytápění ve středověku (např. *Havlice – Kypťáková a kol. 2017*). O dymném provozu v jizbách ve vztahu k nálezům bez ohledu na sémantické přetrvávání pojmu jizba i pro světnice pouze příkladem (*Anderle – Ježek – Zavřel 2000*); v přehledovém shrnutí spíše staršího pohledu na dymnou funkci horního otvoru (*Vařeka 2004*), také asi starší představa pro Krnín (*Pešta 1997*) revidovaná v přehledu (*Bloch – Hansová – Šnejd 2017*), kde je jednoznačně pro Českokrumlovsko s jizbou spojováno pouze horní okno z Mirkovic čp. 1 dochované jen ve své spodní zadýmené parapetní části (k tomu také *Šnejd 2013; Havlice – Kodýdek – Šnejd 2014*). Uvádění dalších příkladů více či méně poznaných je již za hranou rozsahu tohoto příspěvku.

Obr. 34: Rtyně v Podkrkonoší (okres Trutnov), dům čp. 53, štítové průčelí s dvěma podobnými otvory rozdílné funkce? Jeden nad okny světnice coby odtah z přestavěné dymné jizby a druhý odvětrává komoru nad světnicí (foto M. Buroň, 2009).

Obr. 35: Sezemice (okres Mladá Boleslav), dům čp. 2, kresba domu před demolicí v roce 1886 (Prouskova kronika obce Svijany dle P. Jakubec 2014, 55).

Obr. 36: Kutnohorský graduál z konce 15. století s vyobrazením domů s trojúhelnou sestavou oken i komíny dokládající polodymný provoz anebo již existenci světnic (výřez z originálu uloženého v rakouské národní knihovně ve Vídni, Musiksammlung der ÖNB, signatura Mus.Hs.15501).

Obr. 37: Petrašovice (okres Liberec), dům čp. 26, světnice z druhé poloviny 17. století s obdélným horním otvorem v trojúhelné sestavě štítového průčelí světnice v přízemí (foto J. Matoušek, kolem roku 1925, fotobíрка Muzea Českého ráje v Turnově).

a v topné sezóně odvádí dým. Otázkou je však druh topeniště a množství spalín. Podobný kouřovod se dochoval na nedaleké zřícenině hradu Ralsko v menší, východní obytné věži.³³⁾ Obytnou funkci patra snad dokládají větší okna a právě také odvod kouře v severozápadním nároží. Interiérová armovaná nika kouřovodu je situovaná 190 cm nad podlahou patra. Ostění kouřovodu na vnějším lici věže na Ralsku je složené ze dvou identických pískovcových článků, kdy výběhy z překladu a z parapetu tvoří stojinu kouřovodu s horizontální spárou. Otvor má světlost 30 × 26 cm a je vysekaný v prvcích šikmo tak, že z interiéru ven jeho špaleta stoupá. (obr. 32) Podobné stoupání o cca 10–20 cm z interiéru do exteriéru bylo zaměřeno i v Útěchovicích.³⁴⁾ Důležitá je ovšem i poloha otvoru vůči zastropení interiéru. Představa o dymné jizbě počítá s kouřovou zónou, kdy až po jejím zaplnění dochází k odvodu dýmu větracím či dymným okénkem na její spodní úrovni.³⁵⁾ Z tohoto pohledu je nutné podrobněji klasifikovat všechny dosavadní nálezy, a to si ohledem na to, zda známe k době fungování horního otvoru autentické zastropení či v lepším případě otopné zařízení? Mezi dosud obecně známými a zjištěnými otvory totiž existují značné rozdíly i ve vesnickém prostředí. Jednou se může jednat o světnici vytápěnou kamny a horní okno mělo funkci spíše osvětlovací či větrací, zvláště v situaci kdy horní okno je stejně velké jako ta spodní (např. pravděpodobně Štáflova Chalupa čp. 2015 v Havlíčkově Brodě, obr. 33). Podruhé drobnost otvoru i jeho poloha dostatečně nízko pod stropem může splňovat naše představy o fungování jizby (např. Rtyně v Podkrkonoší čp. 53). Jsou příklady,

33) K tomu srov. (Gabriel – Panáček 2000, 114).

Podoba otopného zařízení na Ralsku nebyla prozatím řešena a je otázkou dalšího podrobnějšího rozboru. Prozatím se dá snad jen uvažovat, že situace mohla být řešena např. podobně jako na Radyni (Anderle 2008, 26) anebo u Lošan (Rykl 2007b, s. 48–49). Stopy i lehčí dělicí zdi v interiéru i např. lehčí konstrukce se díky vypadlým licům nemusely na obvodově zdivu dochovat.

34) Rozdíl v metrice je dán faktem, zda je měřená hodnota mezi zazděnou nikou v interiéru uváděna ke spodní hraně včetně ostění větracího okna anebo jen ke světlosti otvoru. Vzhledem k zazdínce nelze situaci prozatím přesněji ověřit.

35) K tomu souhrnně (Škabrada 1999, 18–19, a následující). Nelze opomenout další možné varianty polodymného provozu, které dnes neznáme anebo je rekonstruujeme (Škabrada 1999, obr. 15–17).

Obr. 38: Žďár v Podbezdězí (okres Česká Lípa), dům čp. 40, detail drobného čtvercového otvoru v trojúhelné sestavě u štítového průčelí světnice v přízemí, doklad přežívání otvoru na pro odtah od světla do novověku (foto I. Peřina, 2013).

Obr. 39: Žďár v Podbezdězí, dům čp. 40, detail drobného čtvercového otvoru na vnitřním lici štítového průčelí světnice v přízemí, plechový kastlík pro odtah od světla je patrně mladším řešením ve starší roubené stěně, 1770/1771 d (foto I. Peřina, 2014).

kdy je uvažováno o dymném provozu a následně o změně funkce – po úpravě hliněnou omazávkou – na okno větrací (např. Čistá u Litomyšle čp. 171). U všech uvedených, spíše jen náhodně vybraných příkladů můžeme být limitováni informacemi o rozměrech otvoru, jeho umístění vůči stropu apod., kdy by bylo žádoucí řadu těchto zjištění pečlivě porovnat s cílem uvědomit si, s jak značnou variabilitou musíme počítat.³⁶⁾ U jmenované Rtyně v Podkrkonoší se například dochovaly podobné otvory dva, jeden ve „světnici“, který je spojován s provozem jizby, a jeho umístění by tomu neodporovalo, druhý, identický otvor odvětrává komoru nad světničkou. Podobné otvory tak mohou mít mírně odlišnou funkci. Větší horní okna, i mimo městské prostředí, pak mohou souviset spíše s osvětlovací funkcí velkého prostoru, kdy pouze neznáme starší typ otopného zařízení (patrně nepřímo vytápěná kamna), neboť často místo topeniště, jako „srdece domu“, podléhalo největším inovativním změnám a přestavbám v souvislosti s přirozeným vývojem způsobu vytápění. Z těchto důvodů není možné často v místě černé kuchyně a „topenišťové“ zdi s otvory po otopných zařízeních prostupujícími do světnice najít doklady nejstaršího otopného zařízení bez patřičného

36) Ke Štáflově chalupě v Havlíčkově Brodě (Vařeka 2004, 260) a vlastní autorovo pozorování v roce 2010, ke Rtyni v Podkrkonoší (Škabrada – Ebel 1996) a k Čisté u Litomyšle (Syrová – Syrový 2004).

Obr. 40: Zvěstování Panně Marii z Národní galerie v Praze s vyobrazením dřevěné klenby nesené v koutech dřevěnými sloupy s hlavicemi, klenba je členěná skružovými ramenaty a v jednom z klenebních čel je zasklený kruhový otvor (dle Royt 2002, 114).

hloubkového průzkumu, anebo právě kvůli mladším přestavbám. V tomto ohledu pak mohla být Štáflova chalupa podle podoby stejně velkých oken a situování horního okna pod povalový strop spíše světnicí, stejně jako tomu bylo např. u zaniklého domu (zbořen 1886) čp. 2 v Sezemicích, s roubenou světnicí ukončenou vzdutým, zčásti valeným stropem. (obr. 35)³⁷⁾ Ačkoliv vyobrazení domu bylo publikováno několikrát, popis z Prouskovy kroniky již nikoliv. Ten uvádí následující: „Budova ta, mimo později přistavěný kamený přístěnek, byla celá dřevěná a sestávala ze dvou částí: z velké světnice a ostatních oddílů domu. Světnice byla v jižní části domu a stěny její roubeny byly z oblých ploch tak, že ku stropu se sblížovaly. Staří pamětníci tvrdili, že původně obě stěny u stropu sbíhaly v jediný poval, tak že jizba ta měla vzezření klenby gotické. Ohněm utrpěla světnice tak, že svršek klenby té musel býti sejmuto a rovným stropem z povalů nahrazen. Ačkoliv světnice byla šířky dosti značné, byl strop úzký a od podlahy vzdálený, tak že prostor půdy pod střechou byl nepatrný. Zvenčí světnice byla omazána hlinou a obílená, uvnitř však vystupovaly černě natřené oblé povaly zcela zřejmě ze stěn. V průčelí světnice (na straně jižní) byla dvě okna větší podélná, uprostřed mezi nimi o něco výše umístěno bylo čtyřhrané okno čtver-

37) Rozpor ve zjištěných skutečnostech u Štáflovy chalupy je uveden i v informačním letáku vydaném v roce 2010 městem Havlíčkův Brod, kdy se archeologický výzkum snažil neúspěšně dohledat v interiéru pec spojenou s dymným provozem, ale na základě polohy chalupy na předměstí nakonec bylo konstatováno, že již od počátku byla místnost vytápěná kachlovými kamny, obsluhovanými z přílehlé černé kuchyně. Stopy vytápění pak kvůli velkým mladším přestavbám nejsou dohledatelné. K tomu asi podrobněji i autorem nestudovaný průzkum (Škabrada – Ebel 1993).

Obr. 41: Zvěstování z Křivoklátské archy s vyobrazením dřevěné klenby, zděnými stěnami a krbem pod čelem klenby (foto I. Peřina, 2018).

cové, sloužící k osvětlení stropu.“³⁸⁾ Popis je zajímavý také obměnou termínů jizba a světnice, který známe i z prostředí hradních staveb.³⁹⁾ Asi obdobné otázky o vybavení domů nabízí i jejich zobrazení v Kutnohorském graduálu z konce 15. století, kdy některé domy s obytnou světnicí a trojúhelnou sestavou oken mají již komíny. Bezpochyby nutně je uvažovat také o různých formách polodymného provozu, kdy část dýmu odcházela do krovu a zbylý kouř, nezachycený dymníkem, mohl odcházet horním větracím oknem. (obr. 36)⁴⁰⁾

Tyto spíše nespojitě úvahy nad tématem se pouze snaží upozornit na široké spektrum problematiky, kdy ani vývoj od jizby ke světnici nebyl přímočarý a zlomový, ale mohlo existovat i více přechodných podob a variant. Jako příklad lze uvést přežívání větracích otvorů v trojúhelné sestavě a dalších „stěnových dymníčků“ u světnic hluboko do no-

38) K Sezemicím (např. Škabrada 1991a, 103; Edel 1992; 1993; Rykl 2007a, 283); naposledy v přehledu dějin obce (Jakubec 2014). Popis z Prouskovy kroniky je dostupný na stránkách obce Svijany viz kronika.obecsvijany.cz a i jeho další pasáže jsou neméně zajímavé pro poznání raně novověkého domu. Ačkoliv nemusí kronika z konce 19. století jistě zcela odrážet skutečný stav poznání zaniklého domu, co když i u domu čp. 2 v Sezemicích bylo horní okno vždy přísvětlovací a starší otopné zařízení v poloze černé kuchyně zaniklo v souvislosti s mladšími přestavbami? Anebo dle popisu mohla „klenutá“ obytná místnost prodělat transformaci z jizby na světnici, jak by naznačoval popis? Další otázkou je, proč by uhořela jen horní část klenutého stropu, že by od lokálního zdroje tepla, jak bude naznačeno níže?

39) K sémantické nejednotnosti pojmu světnice a taktéž k užívání pojmu jizba pro hrad Bechyně v roce 1428 (Havlice – Kypka a kol. 2017, 41).

40) K tomu již (Škabrada 1999, 22) a v originále k nahlédnutí na stránkách Národní knihovny ve Vídni (<http://data.onb.ac.at/rec/AC14008662>).

Obr. 42: Louný dům čp. 3, roubená světnice v patře s otvorem pro obsluhu nepřímo vytápěných kamen ve zděném soklu pod roubenou stěnou, otopné zařízení je situováno mimo kout místnosti (foto I. Peřina, 2006).

vověku. Příkladem lze uvést Petrašovice čp. 26 z druhé poloviny 17. století, kde je těsně pod stropem světnice ve štítovém průčelí drobný větrací otvor mezi trámy. Stejný byl donedávna před přestavbou světnice i na sousedním domě čp. 3 v Petrašovicích. (obr. 37)⁴¹⁾ Další podobný, ale mladší otvor držící trojúhelnou sestavu otvorů ve štítovém průčelí byl identifikován u čp. 40 ve Žďáru v Podbezdězi. (obr. 38, 39) Výstavba domu je potvrzena dendrochronologickou analýzou až po roce 1770/1771. Čtvercový drobný otvor s oplechováním mezi trámy měl patrně kromě funkce větrací odvést bezpečně malé množství dýmu bez ohrožení spáry a trámů.⁴²⁾ I mimo trojúhelnou sestavu se objevují drobné otvory např. v koutech, patrně nad stolem, např. Lhota čp. 14 (okres Česká Lípa) anebo Chutnovka u Turnova čp. 2, kde je v každé místnosti domu po přestavbě z roku 1905 jeden stěnový dymníček související se svícením petrolejovou lampou. Uvedené příklady se snaží upozornit na to, že pokud najdeme zadýmený otvor anebo jenom jeho relikty, nemusí ještě nutně souviset s odtahem velkého množství dýmu a představou o dymném a polodymném provozu, ale může se jednat o stopu odtahu od svícení (?). O svícení, a to i ve vesnických jizbách na konci 15. století v Čechách, nás informuje Johannes Butzbach, který uvádí: „Obydlí mají sroubená z jedlových klád a v nich z kamenů postavená topeniště, rozložitá na způsob (chlebové) pece nebo kamen, na nichž také vaří pokrmy. Když v nich ráno rozdělají oheň, zaplní kouř celou jizbu, takže všichni musí vyjít ven, až když dřevo dohořelo a kouř vyšel oknem a dveřmi, vrátí se dovnitř a pobývají tam přes den. Jedlového dřeva prosyceného pryskyřicí, kterého je tu hojnost, sedláci vesměs užívají také k svícení, rozstípují je na tenké (louče) a zažehnuté zastrkují v noci do držáku zavěšeného (na stropě) uprostřed jizby.“⁴³⁾ Jak je zřejmé, stopa zadýmení horního okna nemusí souviset nutně s vytápěním, ale může mít souvislost s odtahem od světla. To-

41) Průzkum domu čp. 26 v Petrašovicích aktuálně provádí kolegové M. Ouhřabka a T. Konvalinková. Podobný otvor u čp. 3 v Petrašovicích (Šternová 2013, 69–70 a tam uvedené starší foto, rovněž také hesla k oběma domům).

42) K tomu (Kolka – Peřina 2014–2015).

43) K tomu (Dvořák 1975).

mu by mohla nasvědčovat i neexistence kouřové zóny, která je typická pro jizby, neboť otvor je nasazen hned pod stropem či fošnovou výdřevou vzdutého stropu, tak jak je tomu právě v Útěchovicích těsně pod otiskem čela klenby po fošnové výdřevě. (obr. 30, 45)⁴⁴⁾

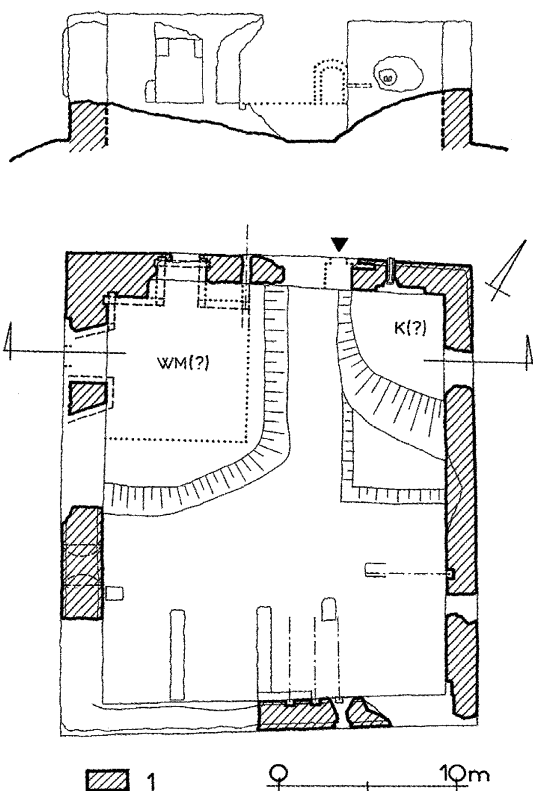
U problému samotné konstrukce dřevěné klenby v Útěchovicích jsme odkázáni pouze na otisk jednoho čela na vnitřním líci jižní obvodové zdi. Výška vrcholnice „klenby“ od terénu je zhruba 270 cm. Ve srovnání s jinými příklady vzdutých stropů překvapuje útěchovická klenba svým vysokým valeným profilem, který se blíží svou podobou roubené konstrukci u za-

niklého domu čp. 2 v Sezemicích. To, že se jinak konstrukce výdřevy neotiskla na stěnách, může být dáno charakterem zmizelého deštění v samostatném rámu přiloženém ke stěnám.⁴⁵⁾ Druhou možnou variantou je, že čelo klenby odpovídá pouze vzdutému stropu a stěny nebyly obloženy vůbec. Tuto variantu zachycují i podoby dřevěných klenb v ikonografických dokladech, kdy se scéna Zvěstování nejčastěji odehrává v komfortním obytném prostoru pohodlném pro „rodičku“. U Zvěstování z Národní galerie, datovaného kolem roku 1450, je zachycena dřevěná klenba, nesená v koutech profilovanými sloupy s hlavicemi na přízedních trámech, vytvářejících patku valené klenby, jejíž pole člení trámové skružové „ramenáty“ s vyobrazením nebeské klenby. V jednom z klenebních čel na deskové malbě je i menší kruhový větrací či přisvětlovací otvor, patrně se zasklením. U něj vyvstává také otázka, že pokud je otvor situovaný poměrně vysoko, jak docházelo k případné obsluze při otvírání? To může být dalším vodítkem pro pochopení, zda je otvor dymný, anebo přisvětlovací. (obr. 40)⁴⁶⁾ Rovněž u Zvěstování z Křivoklátské archy je zobrazen vzdutý strop v podobě fošnové valené klenby rozčleněný a podepřený dalšími skružovými trámy stejného profilu na menší pole. Stěny výdřevu nenesou

44) Za přátelskou konzultaci k problematice podoby a vývoje horních otvorů děkuji Karlu Knopovi a Bronislavu Nykrýnovi. K jiné podobě otvoru pro odtah od světla v konstrukci stropu naposledy (Bloch – Hansová – Šnejd 2017, 99–100). Autor si je vědom, že představa o přezívání horních drobnějších otvorů do novověku byla v literatuře uváděna, k tomu zejm. (Voděra – Škabrada 1986, 51; Škabrada 1991a; 1991 b). Nicméně je nutné si položit otázku, jak brzy tj. již ve středověku dochází k přeměně obytného prostoru z dymné jizby na světnici, kdy horní otvor sloužil k větrání, k cirkulaci vzduchu při vytápění nepřímo obsluhovanými kamny a také mohl souviset právě s odvodem spalín od světla. Z tohoto pohledu se poloha a podoba otvoru u uvedených analogií i v dlouhém časovém rozpětí příliš neliší. Za připomínky k tématu uvedené v citované literatuře děkuji J. Škabradovi.

45) K tomu (Rykl 2007a; 2007 b, na s. 40 obr. 8).

46) K popisu ostatních oken na vyobrazení (Panáček 2004). Předlohou pro deskovou malbu malíře jihočeské proveniencie mohla být dobová grafika odpovídající soudobým projevům nizozemské malby (Royt 2002, 114). Nicméně jiné vyobrazení Zvěstování Panny Marie v Lito-měřickém kancionálu z počátku 16. století se odehrává taktéž pod dřevěnou klenbou s horním větracím oknem, které se zavíralo jenom okenicí (Škabrada 1991a, 51).

Obr. 43. Radłówka (Gmina Lwówek Śląski, Dolnoslezském vojvodství, Polsko), řez a půdorys tvrze v čele s trojdílnou dispozicí obsahující světnici s výdřevou, vstupní síň a kuchyň (dle Chorowska 2003, 180).

a pod čelem klenby je situovaný rozměrný krb, jak dokládá i zobrazení přídavného železa zvaného též ohnivý pes, které vždy ve dvojici slouží coby rošt, na kterém hoří polena v krbu a na železa je možné zavěšovat menší varné nádoby. (obr. 41)⁴⁷⁾ Pokud si představíme, že obě klenby na ikonografických motivech zaniknou, může na stěně zůstat právě jen otisk klenebního čela v podobě drážky po založení fošen a případně ústupek v síle zdiva anebo také drážka v místě patky klenby.

Další závažnou otázkou je podoba dispozice a způsob jejího vytápění před renesančním rozšířením i po něm. Pripustíme-li oprávněně, že stopy fošnové klenby i horní větrací otvor náleží první stavební etapě objektu, je zřejmé, že obytná místnost byla situována na jihu, vymezená východní a západní zdí. Otázkou je, kudy se do ní vstupovalo. Vstup do ní mohl být situován v západní zmizelé zdi, tak s nepoznanou částí tvrze by mohl souviset i jižní zazděný otvor s níže situovaným záklenkem ve východní obvodové zdi. Nejvíce pravděpodobné je snad vymezení obytné místnosti např. lehčí stěnou rámové konstrukce od severu, kde by se před obytnou místností nacházela síň, z které by byla obytná místnost patrně vytápěna kamny a síň by byla přístupná vstupem ve zmizelé západní zdi, i vzhledem k tomu, že vstup v severní zdi je spíše až mladší úprava

47) Zvěstování z Krivoklátské archy uvádí již (Škabrada 1991a, 50). Železa zvaná ohnivý pes se užívají v německém a anglickém prostředí dodnes. Vliv na tvorbu malíře krivoklátského oltáře před rokem 1490 měly nizozemské trendy a patrně přišel do Čech z Poryní jako příslušník tlupy, kterou přivedl stavitel a kameník Hans Spies, působící na přestavbě Krivoklátska (Pešina 1985, 323). Je tak otázkou, nakolik ikonografie může odrážet situaci obytného komfortu v Čechách, kdy ovšem i vliv přenesený deskovou malbou mohl běžet souběžně s vlivem na stavební řemeslo samotné.

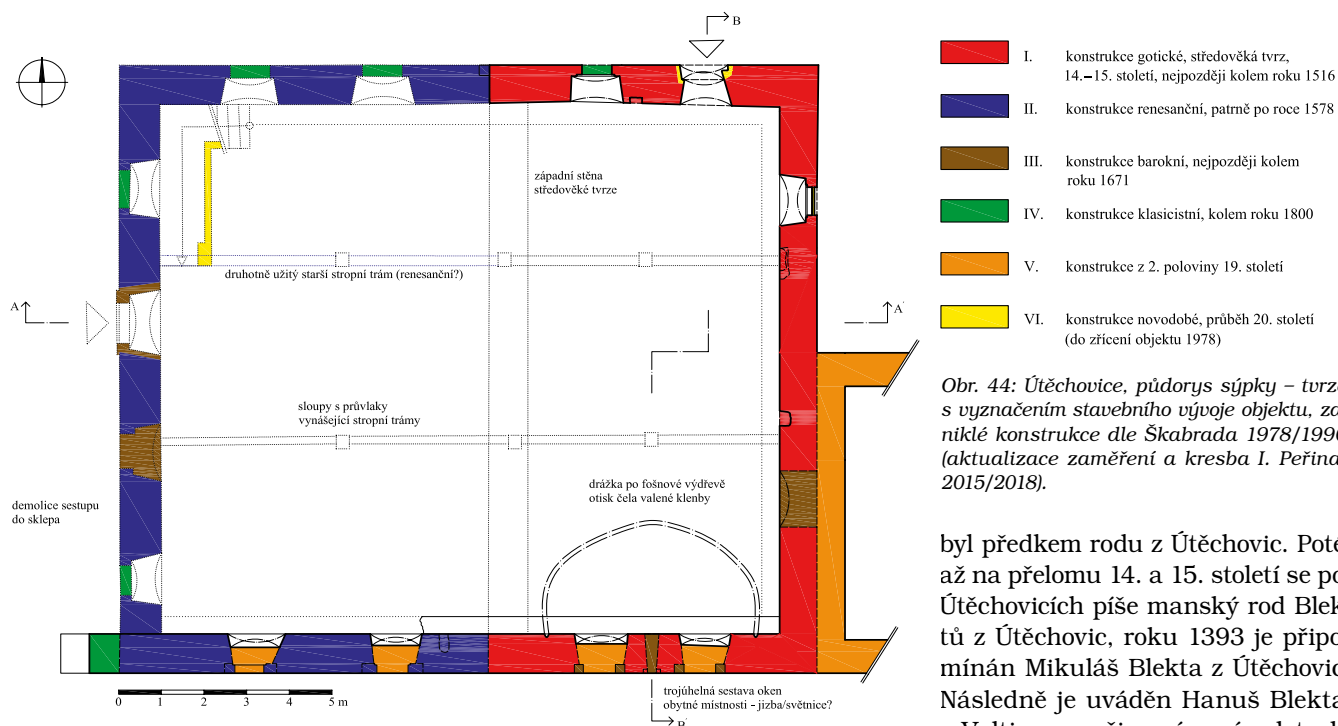
okna. Dispozice přízemí by byla tak nejspíše dvojdílná se síní a světnicí, kdy se dle podoby stropu a umístění horního okna těsně pod strop, lze přiklonit již k představě o komfortní světnici a odtah lze spojit spíše s potřebnou cirkulací vzduchu nebo s odtahem dýmu od případného svícení. Pouze na základě analogií je možné předpokládat nepřímé vytápění skrz zeď ze síně do světnice, jednoznačné doklady ovšem v Útěchovicích zmizely.⁴⁸⁾ Jediné co by mohlo napovídat dispoziční velikosti světnice v Útěchovicích, jsou stopy po šmorcích a dříve dochované rozdílné omítky jižně od severního okna ve východní obvodové zdi, které by mohly odrážet hypoteticky dělení dispozice na světnici a síň.⁴⁹⁾ Situaci, kdy se nedochovávají stopy otopného zařízení po odstranění interiérových zdí vůbec, dobře dokládá před demolici stav roubené světnice v patře čp. 3 v Lounech, datované dendrochronologickou analýzou k roku 1602/1603. Poloha obslužného otvoru topeniště vedle dveří a volný kout u styku s obvodovou zdí může být analogií ke staršímu předpokládanému řešení v Útěchovicích. Rovněž za pozornost stojí materiálové řešení, kdy spodní část stěny včetně koutu je zděná a zbytek roubený včetně styku obou konstrukcí u sousední stěny, kde bylo roubení zakončeno ve svislém sloupku a podobné řešení obecně známe i u vztahu roubené světnice a zdiva černé kuchyně u vesnických staveb. (obr. 42)⁵⁰⁾ Zčásti překvapující u Útěchovic je poloha obytné jednotky v přízemí, kdy u řady hradů a tvrzí je situována až v prvním patře. Tímto se středověká tvrz v Útěchovicích blíží více komfortnějšímu vesnickému domu, samozřejmě bez znalosti dalších možných objektů zmizelé tvrze. Dvojdílné obdélné přízemí, pokud neměla dispozice složitější tvar zmizelý renesanční přestavbou, by pak napovídalo, že se komora musela nacházet až v patře objektu.⁵¹⁾ Podobně pak mohla být dispozice přízemí řešena i po renesančním rozšíření s velkými okny, pokud by druhotně užitý, snad renesanční trám náležel konstrukci stropu další obytné místnosti, přístupné z druhé síně, patrně situované ve stejné pozici jako síň staršího obdélného objektu, a následně byl trám posunut od jihu na sever. Tyto odvážné úvahy by však mohl potvrdit pouze rozsáhlý archeologický výzkum i další hloubkový stavebněhistorický průzkum, spojený s destrukčními sondami. Čtvercovou dispozicí po renesanční přestavbě se blížila tvrz v Útěchovicích i dalším renesančním stavbám v širším

48) K inspirativním analogiím či lépe dochovaným příkladům (Škabrada – Rykl 1996; Hauserová – Rykl 2002; Rykl – Beránek 2006). První z uvedených článků i ve vztahu k možnostem rozpoznání stop vzdušného stropu s výdřevou a k tomu také zejm. (Rykl 2007a; 2007 b; 2015).

49) Útěchovická světnice by tak měla rozměry cca 6 × 9 m, další kapsa severně od jižního zazděného otvoru ve východní zdi by pak mohla dokládat jiný rozměr světnice cca 6 × 5 m. Správné rozhodnutí k rekonstrukci dispozice však sporné stopy příliš nenabízí.

50) K průzkumu domu čp. 3 v Lounech (Podroužek – Gabriel – Peřina 2006) a přitom provedená dendrochronologická analýza (Kolář – Čejková 2006). Starší představa o barokní dataci otvoru pro obsluhu otopného zařízení uvedená v průzkumu, nemusí odpovídat současnému obecnému poznání i intaktním otiskům roubení v okolním zdivu. Bohužel starší orientační průzkum byl omezen destrukcí objektu a následná podrobná operativní dokumentace byla provedena již po odstranění patra, z kterého zbylo jen obvodové zdivo (Skopec 2013). K odsazené poloze otopného zařízení od kouta rovněž srov. (Rykl 2016, 190). Jiný příklad roubené světnice vytápěné kamny s roubením nasazeným na „topeništové“ zdi v Lounech (Škabrada – Ebel 2002). Za poskytnutí průzkumů k Lounům čp. 3 děkuji kolegům Kamilu Podroužkovi a Jaroslavu Skopcevi.

51) K tomu v podrobném přehledu variant (Rykl 2008).

Obr. 44: Útěchovice, půdorys sýpky – tvrze s vyznačením stavebního vývoje objektu, zaniklé konstrukce dle Škabráda 1978/1990 (aktualizace zaměření a kresba I. Peřina, 2015/2018).

okolí, a to tzv. Novému domu pod skalním hradem ve Sloupu v Čechách nebo tvrze v Nudvojovicích.⁵²⁾ Bohužel oba objekty zanikly bez provedení jakéhokoliv průzkumu. Zajímavé rámcové srovnání pak nabízí i ve Slezsku ležící tvrz Radlowka z druhé poloviny 15. století, taktéž o téměř čtvercové základní dispozici (22,5–23,5 × 26,5 m), ležící v inundačním terénu vodoteče a přilehlých rybníků. (obr. 43) V severozápadním čele dispozice je situován patrně trojdílný dům s roubenou světnicí v koutě, vstupní střední síní, dle výšky vstupu přístupné po stoupající rampě či mostu a v třetím dílu dle dochované výlevky situované kuchyně. Další část dispozice byla patrně podle dochovaného okna v jihovýchodní obvodové zdi podsklepená a nelze vyloučit, že čtvercová dispozice obsahovala více samostatných staveb s dvorkem uprostřed. Představa o samostatné obytné věži s výdřevou je spíše druhou z méně pravděpodobných variant při řešení dispozice. Zvýšené přízemí s obytnou světnicí v trojdílné sestavě dispozice a dalšími objekty či přístavbami v rámci čtvercové dispozice v blatné poloze je tak zajímavou analogií pro představu o možných podobách zaniklých částí tvrze v Útěchovicích.⁵³⁾

Při snaze popsané stavební etapy zařadit do historického kontextu lze vyjít z publikovaných závěrů podle studia písemných pramenů.⁵⁴⁾ Ojedinelá zpráva z roku 1322 hovoří o Mikuláši z Útěchovic, kterého pohnal k soudu Vok z Rotštejna kvůli škodě na majetku. Vzhledem k jediné starší zprávě nelze rozhodnout, zda zmíněný Mikuláš

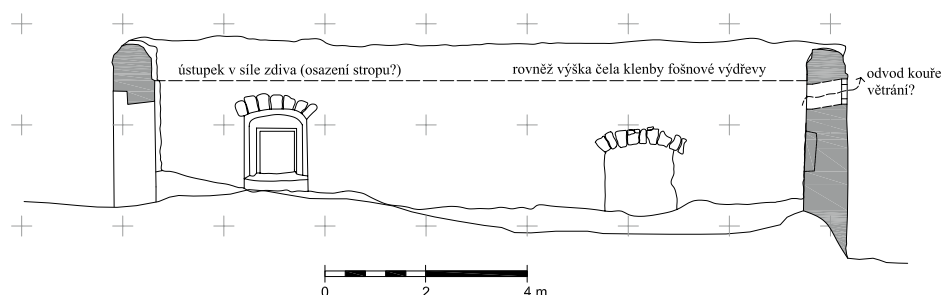
1399–1404.⁵⁵⁾ Kdo však kdy seděl přímo na tvrze v Útěchovicích, komplikuje fakt o nejasném ztotožnění různých zpráv o poměrně rozvětveném rodu a jeho postupně se rozrůstající majetku v rámci jednotlivých větví zejména mezi Jablonným v Podještědí a Brništěm v průběhu 15. a 16. století. Jindřich Blekta z Útěchovic (syn Hanušův) se v roce 1409 označuje seděním na Volfarticích a Přibík z Útěchovic v roce 1432 seděním na Valtinově. V té době snad držel Útěchovice Jan Blekta, připomínaný v letech 1432 a 1433. Za něj byla patrně ves Útěchovice v roce 1444 při tažení Lužičanů proti Vartemberkům vypálena. Zda se pustošení vsí kolem obleženého hradu Děvína dotklo i samotné tvrze, dnes nevíme. Zřejmě též Jan Blekta je zmiňován ještě v letech 1456 a 1457, v téže době je písemnými prameny uváděn Vilém Blekta z Útěchovic k roku 1450 a také Štěpán k roku 1453. Další vývoj majetkových vztahů k sídlu v Útěchovicích je spíše nejasný a statek patrně dále náležel k sousednímu hradu Děvín. Jak vyplývá ze zprávy k roku 1512, kdy Jan z Vartenberka vydal listinu městu Českému Dubu, a jedním ze svědků je „Mates z Dobranova a v Outěchovicích, nyní purkrabí na Děvině“. I z další zprávy k roku 1516, kdy Jan z Vartenberka prodává Děvín Jáchymovi z Biebrštejna, k příslušenství hradu a panství Děvín patřila mj. Útěchovice ves celá, dvory kmetcí s platem. Prameny tak dokládají propůjčování statku služebníkům děvinského panství, např. děvinskému purkrabímu, a ves tak tvořila příslušenství k blízkému hradu. V roce 1556 je uváděn Hanuš Blekta z Útěchovic s přídomkem na Útěchovicích, syn Jana Blekty při dělení dědictví s bratry zřejmě obdržel jen finanční hotovost a vstoupil do biebrštejnských služeb, neboť Útěchovice nadále patřily Karlovi z Biebrštejna, který roku 1578 prodal část majetku Baltazarovi Hiršpergárovi z Kynigsheimu na Vartemberce a postoupil mu „obě vesnice, totiž Útěchovice a Břevniště, s veškerými platy z dolování stříbra, s robotami a dalším příslušenstvím. Zápis tak dokládá nejen těžbu stříbrné rudy v okolí, ale i příslušnost vsí k děvinskému panství.

52) K tomu (Škabráda – Rachneová 1978; Úlovec a kol. 2005, 712; Musil – Plaček – Úlovec 2005, 233 a 308).

53) K Radlowce (Chorowska 2003, 180 a 237; Chorowska – Dudziak – Jaworski – Kwaśniewski 2009, 164–166). Také vlastní terénní pozorování autora při návštěvách v letech 2016–2017. Menší větrací okno ve stejné rovině jako dvě větší okna se dochovalo také na východním průčelí ve zvýšeném přízemí jižní místnosti trojdílného paláce u tvrze v blatné poloze v Měcholupech, taktéž zeslabení stěn místnosti o 20 cm signalizuje možnost vložené výdřevy (Chotěbor – Rykl 1993, 219). Za upozornění děkuji M. Ryklovi.

54) K historii rozvětveného rodu (Gajdošík 2000), ovšem bez vazby na Útěchovice, stručně v kontextu sídel v regionu (Panáček 2002) a jednoznačně souhrnná studie zásadního významu z pohledu písemných pramenů (Úlovec 2006).

55) K tomu (Panáček 2002, 17–18).

Obr. 45: Útěchovice, řez BB' sýpkou – tvrzí s vyznačením výšky stropu a otisku klenbovního čela fošnové výdřevy ve vztahu k nálezu horního okna (dle fotoplánu P. Hlavenky a J. Vidmana, 2015; úprava a kresba I. Peřina, 2018).

Od roku 1578 patřily Útěchovice k Vartenberku a až roku 1611 jsou prodané příbuzné Heleně Hišpergárové, rozené Škopkové. Tehdy je zmiňována „*ves Břevniště celá a dvory kmetci s platem, ves Útěchovice s dvory kmetci s platem což tu jest, se dvěma dvory poplužními s poplužními, řečenými horní a dolní, s dědinami, lukami, háji, porostlinami, pastvinami a dalším příslušenstvím*“. Prodejní cena majetku byla stanovena na 10 000 kop míšeňských grošů a patrně z ní může vyplývat bohatost celého statku. Přes následné střídání majitelů z řad rodu Hišpergárů v souvislosti s jejich účastí na stavovském povstání byl statek prodán členy rodu roku 1621 Kristiánovi Weiglovi z Weigelsfeldu, který ale roku 1627 statek postoupil dobrovolně Albrechtovi z Valdštejna, držícímu sousední Vartenberk, a následně jej od něj roku 1628 přijal do držení jako léno. Vzhledem k tomu, že lennímu majiteli statku došly finanční prostředky a že česká komora dodatečně zareagovala na skutečnost, že bývalá majitelka Helena Hišpergárová byla v roce 1621 odsouzena ke konfiskaci majetku, takže Kristián Weigel získal statek neprávem. Dluhy majitele i pochybné nabytí statku roku 1653 oznámil české komoře Jan Putz z Adlersturnu a žádal o odklad splátek dlužné částky za tzv. lenní kvótu. Ten tak patrně činil zejména ve svůj prospěch, neboť roku 1651 koupil sousední mimoňské panství a roku 1658 po vyrovnání dluhů Kristiána Weigla i dalšímu věřiteli Janovi Greffovi z Greffenburgu česká komora zabrala statky majiteli pro dluhy a následně je prodala právě Janu Putzovi z Adlersturnu, který byl přísedícím dvorského a komorního soudu a správcem solního úřadu ve Vídni, v roce 1650 byl povýšen do rytířského stavu a v roce 1651 obdržel v Čechách inkolát. V souvislosti s prodejem statku českou komorou byl zpracován odhad, v němž je zmiňován i utěchovický poplužní dvůr „*v rovině ležící se sídlem, od spodku do polovice od kamene až s vrchu ode dřeva. V něm nahoře a dole pokoje 4, komory 3 a sklep klenutý I*“. Tento popis i s přiloženým plánkem okolí vesnic Útěchovic a Břevniště je jediným známým popisem sídla, které již bylo nadále pouze součástí hospodářského dvora, i když nelze alespoň v druhé polovině 17. století vyloučit ještě jeho obytnou funkci.⁵⁶⁾

Ze stručného přehledu dějin pro období 14.–17. století vyplývá, že středověké jádro tvrze mohlo vzniknout někdy v období mezi koncem 14. století a patrně rokem 1516, kdy nadále držba sídla ve služebnickém, tj. man-

ském vztahu k hradu Děvín je snad předpokladem spíše pro využívání staršího objektu, než abychom uvažovali o výstavbě zcela nového objektu v následujícím období. Ani to však nelze vyloučit s ohledem na torzovitost a charakter zpráv v písemných pramenech, které neodrážejí stavební aktivity. Zda mělo na stav objektu vliv vojenské tažení v roce 1444, dnes nelze rozhodnout. Naposledy je přídomek držitelů sídla ve tvaru

„v Útěchovicích“ uváděn k roku 1512.

Druhé období samostatného rytířského statku nastalo prodejem Útěchovic od děvinského panství v roce 1578 a skončilo jejich připojením k Mimonu Janem Putzem z Adlersturnu v roce 1658. Dle odhadu majetku k roku 1611 v rámci prodeje statku mezi členy rodu Hiršpergárů z roku 1611 je potvrzena existence dvou poplužních dvorů a cena celého statku byla poměrně značná, což může souviset i s těžbou kovů v dané oblasti.⁵⁷⁾ Pravděpodobně tak k renesančnímu rozšíření staršího středověkého sídla došlo právě po roce 1578, kdy byl statek připojen k Vartenberku (dnes Stráži pod Ralskem), který drželi od roku 1504 Hiršpergárové z Kynigsheimu. Jejich renesanční přestavba hradu na zámek ve Stráži má dochovaná mimo druhý typ sgrafita i zcela stejná psaníčková sgrafita jako v Útěchovicích. V té souvislosti je tak možné relativně datovat renesanční přestavbu Útěchovic do doby, kdy oba statky drží stejný majitel.⁵⁸⁾

Roku 1658 byl statek v Útěchovicích připojen k mimoňskému panství rodu Putzů, kteří svou velkou raně barokní stavební aktivitou zanechali výrazný odkaz v Mimonu a okolní krajině dodnes. Jejich přestavba či rozšíření hospodářského dvora v Útěchovicích, doložená i kamenou deskou s letopočtem 1671 na sousedním domu, tak byla poslední významnější stavební etapou dvora. Tehdy došlo k nahrazení staršího dřevěného (roubeného?) patra hrázděnou konstrukcí, jak by nasvědčovaly výsledky drobné dendrochronologické analýzy.

Další stavební úpravy okolo roku 1800 a přestavbu na sýpku prozatím datujeme jen na základě podoby konstrukcí a jejich stratigrafických vztahů. Totéž platí i pro další mladší úpravy objektu, který byl již jen utilitárně využíván, a v roce 1978 došlo k jeho zřícení, které však nemusí znamenat konec pro poznání jeho stavebních dějin. (obr. 44, 45)⁵⁹⁾

57) K tomu srov. také (Úlovec 2006, 11). Zmínka o platech z dolování stříbra při prodeji statku Baltazarovi Hiršpergárovi v roce 1578 i další doklady těžby železné rudy dle odhadu z roku 1658 tak výrazně přispívají k datování dokladů hornických aktivit v okolí, které byly doposud datovány pouze rámcově. Navíc ze starší datace těžby stříbra je zřejmé, že patrně i k těžbě v okolí hradu Děvína mohlo docházet již za doby fungování hradu a ne až po jeho zániku. K tomu srov. (Gabriel – Panáček 2000, 61–64; Kühn 2011, 219–250; Gabriel – Kurová 2012, 248–249).

58) K tomu (Gabriel – Panáček 2000, 23) a rovněž probíhající průzkum autora (Peřina 2016–2018), v roce 2016 byly dendrochronologickou analýzou (T. Kyncl) datovány kuláče lešení u severozápadního křídla k roku 1565/1566 a 1566/1567, které dokládají renesanční přestavbu hradu Vartenberk za Hiršpergárů.

59) K podobné základní periodizaci stavebních dějin již i (Škabrada 1990; Úlovec 2006).

56) Výtah k dějinám sídla vychází zásadně z práce (Úlovec 2006, 6–10). Ke stavebním aktivitám rodu Putzů v regionu (Křížová a kol. 2013, 11).

Závěrem příspěvku snad jen lze konstatovat, že opravdu již skoro ztracené a zmizelé relikty staveb nelze v jejich vypovídací hodnotě podceňovat a je nutné se na většinu lokalit i přes publikované výsledky důsledně vracet a prověřovat další možnosti průzkumu. Nově zjištěné skutečnosti o dokladech obytné světnice činí z tvrze v Útěchovicích ojedinělou stavbu v regionu z doby předbělohorské, stojící někde na pomezí komfortnějších panských sídel a vybavení luxusnějšího městského či vesnického domu.⁶⁰ Svým významem pro další komparativní studium, spojené s dalším pokládáním otázek nad skutečnou znalostí všech detailů a souvislostí, pak hranice regionu zcela jistě překračuje.

*Tato práce vznikla v rámci plnění výzkumného cíle NPÚ: **Výzkum nemovitých památek v ČR. Aplikace nových metodik průzkumu a dokumentace – ohrožené druhy památek a jejich vybrané exempláře**, financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury ČR na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace.*

Mgr. Ivan Peřina – Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci

PRAMENY A LITERATURA

- Anderle, J. – Ježek, M. – Zavřel, J. 2000: Průzkum selské usedlosti čp. 2 v Sakách na Slánsku, Průzkumy Památek VII, č. 1, s. 43–67.
- Anderle, J. 2005: Hrad Kašperk, Průzkumy Památek XII, č. 1, s. 37–72.
- Anderle, J. 2008: Uspořádání bytů v některých velkých hradech doby Karla IV., in: Svorník 8: Funkční a prostorové uspořádání budov, Praha, s. 13–32.
- Anděl, R. – Technik, S. 1991: Český Dub. Ústí nad Labem.
- Bloch, J. – Račák, J. 2004: Posuvné okenní výplně z renesančního období v objektu Plešivecká čp. 115 v Českém Krumlově, in: Svorník 2: Okna a dveře, Praha, s. 135–142.
- Bloch, J. – Hansová, J. – Šnejd, D. 2017: Renesanční roubená světnice v čp. 24 ve Vyšším Brodě v kontextu obdobných dochovaných příkladů na Českokrumlovsku, Průzkumy Památek XXIV, č. 1, s. 89–114.
- Dvořák, K. 1975: Humanistická etnografie Čech, Johannes Butzbach a jeho Hodoporicon. Praha.
- Edel, T. 1992: Zaniklé dymné jizby severovýchodních Čech ve světle nových archivních pramenů, in: Vesnický dům v 16. a 17. století. Skripta ČVUT Praha.
- Edel, T. 1993: Příběh ztraceného kláštera. Praha.
- Gajdošík, P. 2000: Blektové z Útěchovic, příspěvek ke genealogii rytířského rodu, in: Bezděz 9, Česká Lípa, s. 73–102.
- Gabriel, F. – Panáček, J. 2000: Hrady okresu Česká Lípa. Praha.
- Gabriel, F. – Kursová, L. 2012: Středověká sídla pravděpodobně související s dolováním v severních Čechách, Acta rerum naturalium 12, Jihlava, s. 243–250.
- Hauserová, M. – Rykl, M. 2002: Dům čp. 150–151 na Starém Městě pražském, in: Dějiny staveb 2002, Plzeň, s. 57–72.
- Hauserová, M. 2004: Příspěvek k diskusi o oknech obytných staveb ve středověku, in: Svorník 2: Okna a dveře, Praha, s. 79–90.
- Havlice, J. – Kodýdek, L. – Šnejd, D. 2014: Středověké jádro domu zemědělské usedlosti čp. 1 v Mirkovicích, výsledky hloubkového průzkumu, Průzkumy Památek XXI, č. 2, s. 139–155.
- Havlice, J. – Kypka, J. a kol. 2017: Gotické kachle z Jindřichova Hradce. Praha: NPÚ.
- Chotěbor, P. – Rykl, M. 1993: Stavebně historický průzkum tvrze v Měcholupích, Castellologica Bohemica 3, s. 217–226.
- Chorowska, M. 2003: Rezydencje średniowieczne na Śląsku, zamki, pałace, wieże mieszkalne. Wrocław.
- Chorowska, M. – Dudziak, T. – Jaworski, K. – Kwaśniewski, A. 2009: Zamki i dwory obronne w Sudetach II. Księstwo Jaworskie. Wrocław.
- Jakubec, P. 2014: Sezemické usedlosti na listech nejstarších gruntovních knih, in: D. Lukešová – K. Vítová edd., Sezemice MCXV–MMXV, příběh pojizerské vesnice. Sezemice, s. 52–71.
- Kolář, T. – Čejková, A. 2006: Výzkumná zpráva o dendrochronologické analýze (Louny čp. 3), č. L0093, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, rkp.
- Kolka, M. – Peřina, I. 2014–2015: Žďár čp. 40. Operativní dokumentace během stavby, prozatím nezpracovaný rkp., archiv autorů.
- Kolka, M. – Peřina, I. 2016: K vývoji hrázděné konstrukce v severních Čechách, in: Svorník 14: Roubené a hrázděné konstrukce historických staveb, Praha, s. 11–30.
- Kolka, M. – Peřina, I. 2015–2017: Hamr na Jezeře čp. 5, papírna. Operativní dokumentace během stavby, prozatím nezpracovaný rkp., archiv autorů.
- Křížová, K. a kol. 2013: Zámek v Mimoní, zbytečně zbořená památka. Mimoní.
- Kühn, P. 2011: Štoly na železnou rudu na Děvině u Hamru na Jezeře, in: Bezděz 20, Česká Lípa, s. 219–250.
- Musil, F. – Plaček, M. – Úlovec, J. 2005: Zaniklé hrady, zámky a tvrze Čech, Moravy a Slezska po roce 1945. Praha.
- Olšáková, J. 2013: Stavebně historický vývoj domu čp. 198 v Pertolticích. Příspěvek k vývoji hrázděných konstrukcí na Frýdlantsku a přilehlých oblastech. Bakalářská práce, Filozofická fakulta Univerzity J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, rkp.
- Panáček, J. 2002: Sídla nižší šlechty na Českolipsku v době předhusitské, rozbor současného stavu poznání, Castellologica bohemia 8, s. 9–32.
- Panáček, M. 2004: Okna Vartenberského paláce a Velké věže na hradě Kost. Otázky řešení okenních výplní obytných prostor šlechtických rezidencí konce 14. století v českých zemích, in: Svorník 2: Okna a dveře, Praha, s. 91–102.
- Peřina, I. 2011: Datování konstrukcí domu čp. 198 v Dolních Pertolticích. Zpráva o dokumentační akci, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Liberci).
- Peřina, I. 2017: Chrastava čp. 203, nález hrázděné konstrukce ze 17. století. Dosud nezpracovaná operativní dokumentace, rkp. v archivu autora.
- Peřina, I. 2016–2018: Hrad Vartenberk ve Stráži pod Ralskem, probíhající dokumentace a průzkum v rámci obnovy. Dosud nezpracovaná operativní dokumentace, rkp. v archivu autora.
- Pešina, J. 1985: Desková malba, in: J. Homolka, Pozdně gotické umění v Čechách. Praha.
- Pešta, J. 1997: Usedlost čp. 1 v Krníně, Průzkumy Památek IV, č. 2, s. 101–115.
- Pešta, J. 2011: Encyklopedie českých vesnic V. Liberecký kraj. Praha.
- Podroužek, K. – Gabriel, F. – Peřina, I. 2006: Louny, Česká ulice čp. 3. Dílčí stavebněhistorický průzkum, Česká Lípa, rkp.
- Rázim, V. 2003: Dolní palác hradu Žebráka. Několik poznámek k problematice dřevem zateplených prostor českých hradů, Průzkumy památek X, č. 2, s. 63–85.
- Royt, J. 2002: Středověké malířství v Čechách. Praha.
- Rykl, M. 2003: Příklady vytápění na stavebách 14. století, in: Svorník 1: Vývoj a funkce topenišť, Praha, s. 101–127.
- Rykl, M. – Beránek, J. 2006: Výstavný středověký dům čp. 234/I v Praze na Starém Městě, Průzkumy Památek XIII, č. 1, s. 3–34.
- Rykl, M. 2007a: Klenuté světnice. Právě a neprávě klenby světnic, in: Svorník 5: Klenby, Praha, s. 279–308.
- Rykl, M. 2007 b: Příspěvek k výzkumu středověkých světnic, Průzkumy památek XIV, č. 2, s. 33–70.
- Rykl, M. 2008: Obytná část dispozice středověké tvrze v Čechách, in: Svorník 6: Prostorové a funkční uspořádání budov, Praha, s. 33–68.
- Rykl, M. 2015: Světnice jako srdce středoevropského domu, in: M. Dulla ed., Kapitoly z historie bydlení. Praha, s. 29–60.
- Rykl, M. 2016: Drobné postřehy k roubení v Sudkově Dole a na Cukněštině, in: Svorník 14: Roubené a hrázděné konstrukce historických staveb, Praha, s. 185–198.
- Skopec, J. 2013: Louny čp. 3. Dokumentace, digitalizace a prezentace ohroženého kulturního dědictví v příhraniční oblasti severozápadních Čech, rkp. (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem).
- Syrová, Z. – Syrový, J. 2004: Okna a dveře starých vesnických staveb na Vysočině, in: Svorník 2: Okna a dveře, Praha, s. 153–162.
- Škabrada, J. – Rachneová, Z. 1978: Sýpka dvora Útěchovice (Hamr na Jezeře, okres Česká Lípa). Záchranná dokumentace, elaborát SURPMO (uloženo ve Vlastivědném muzeu a galerii v České Lípě).
- Škabrada, J. 1990: Záchranný průzkum a dokumentace bývalé sýpky panského dvora v Hamru na Jezeře – Útěchovicích, in: Studies in postmediaeval archaeology 1, s. 285–296.
- Škabrada, J. 1991a: Roubená klenba, in: Příspěvky k poznání středověkého stavitelství, skripta ČVUT Praha.
- Škabrada, J. 1991 b: K možnostem srovnání středověkého a mladšího vesnického domu v Čechách, in: Husitský Tábor 10, Tábor, s. 67–86.

⁶⁰ Skeps k nálezu kamenných staveb předbělohorského stáří v daném regionu se tak výjimečně nepotvrdila (Pešta 2011, 8).

Škabrada, J. 1992: Dřevěné a dřevohliněné konstrukce středověkého původu v lidové architektuře severních Čech a Lužice, *Archaeologia historica* 17, s. 333–336.

Škabrada, J. – Ebel, M. 1993: Havlíčkův Brod čp. 2015 (Horní předměstí staré čp. 15). Stavebněhistorický průzkum, rkp.

Škabrada, J. – Ebel, M. 1996: Rtně čp. 53 (okres Trutnov). Stavebněhistorický průzkum (uloženo v archivu NPÚ ÚOP v Josefově).

Škabrada, J. – Rykl, M. 1996: Byt ve druhém patře věže domu U zvonu, *Zprávy památkové péče* 56, č. 1–2, s. 12–16.

Škabrada, J. 1999: Lidové stavby, architektura českého venkova. Praha.

Škabrada, J. – Ebel, M. 2002: Dům čp. 57, zvaný Daliborka, v Lounech, *Průzkumy památek* IX, č. 2, s. 3–18.

Škabrada, J. 2003: Konstrukce historických staveb. Praha.

Šnejd, D. 2013: Nové poznatky o rozšíření špýcharového domu na Českokrumlovsku, *Průzkumy Památek* XX, č. 2, s. 83–96.

Šternová, P. ed. 2010: Soupis nemovitých kulturních památek v Libereckém kraji: okres Liberec A–Le. Liberec.

Šternová, P. ed. 2013: Soupis nemovitých kulturních památek v Libereckém kraji: okres Liberec Lu–Ž. Liberec.

Úlovec, J. a kol. 2005: Encyklopedie českých tvrzí III. (S–Ž). Praha.

Úlovec, J. 2006: Příspěvek k historii a stavební podobě tvrže v Útěchovicích, in: *Bezděz 15, Česká Lípa*, s. 5–24.

Vařeka, P. 2004: Archeologie středověkého domu I. Proměny vesnického obydlí v Evropě v průběhu staletí 6.–15. století. Plzeň.

Voděra, S. – Škabrada, J. 1986: Jihočeská lidová architektura. České Budějovice.

DIE FESTE ÚTĚCHOVICE, ZUR UNTERSUCHUNG DER MITTELALTERLICHEN STUBE ODER SCHON DES ZIMMERS?

Der Beitrag befasst sich mit neuen Erkenntnissen zu einem in einen Kornspeicher umgebauten mittelalterlichen Anstz (Feste), der in die Literatur schon mehrmals eingeführt wurde. Nachfolgend hat man den Bau für verschwunden gehalten, obwohl Abschnitte seines Umfassungsmauerwerks erhalten sind, die wertvolle Fundsituationen zur Frage des Wohnens im Mittelalter darbieten. Das Dorf Útěchovice (Audishorn, Bez. Česká Lípa [Böhm. Leipa]) liegt nördlich von Hamr na Jezeře (Hammer, Bez. Česká Lípa) im östlichen Teil des Böhmisches-Leipaer Bezirks.

Das Gebäude der Feste ist 1978 eingestürzt, über dem quadratischen Grundriss befand sich ein Satteldach mit halben Walmen, das Obergeschoss war im Fachwerk. Sowohl das Dachwerk als auch das Fachwerk möge der zweiten Hälfte des 17. Jahrhunderts angehört haben. Die Datierung der Obergeschosskonstruktion bestätigte auch die dendrochronologische Analyse der noch vorhandenen restlichen Balken. In den Jahren 2014–2015 untersuchte man Relikte nach drei Abschnitten vom Erdgeschoss-Umfassungsmauerwerk, die ebenfalls fotogrammetrisch dokumentiert wurden. Der westliche und eine Hälfte des nördlichen Abschnitts der Umfassungsmauer sind verschwunden, nur in der südlichen Umfassungsmauer erhielt sich deutliche Baunaht zwischen dem älteren mittelalterlichen Ostteil und der renaissancezeitlichen Erweiterung in der westlichen Richtung. Die Entwicklungsetappen sind an den erhaltenen Putzflächen gut deutlich und zwar der nur am östlichen Teil vorhandene ältere mittelalterliche, mit Holz gezogene Verputz, sowie auch das spätere, den älteren Putz überdeckt habende Sgraffito. Am äußeren Mauerhaupt der südlichen Umfassungsmauer identifizierte man eine dreieckige Gruppierung von Fensteröffnungen mit oberer kleiner Ventilationsöffnung, die die Belichtungsfunktion nicht erfüllt haben kann. Am inneren Mauerhaupt desselben Mauerwerks ist der Schildbogenabdruck nach der eingebauten Verkleidung des Wohnraums mit Charakter einer Lichtstube. Diese Funde samt den weiteren dokumentierten Zusammenhängen verschieben deutlich die Kenntnisse von der Gestalt des erforschten Baus.

Auf Grund der jüngeren Analogien legt man die Frage, wie früh, d. h. schon im Mittelalter, die Verwandlung des Wohnraums von der Rauchstube, wobei die obere Öffnung der Belüftung diente, zur Lichtstube vorkam, in der sie der Luftzirkulation bei Hinterladerofenbeheizung und möge auch dem Rauchabzug von der Beleuchtung gedient hat. Der Anstz entstand wohl im ausgehenden 14. oder im Laufe des 15. Jahrhunderts, spätestens gegen 1516. Nach ihm schrieb sich das Mannengeschlecht Blekta v. Útěchovice. Aber die Frage, wer und wann wirklich in Útěchovice sesshaft war, wird vom Fakt der unklaren Identifikation verschiedener Nachrichten vom verhältnismäßig verzweigten Geschlecht und seinem allmählich anwachsenden Besitz im Rahmen einziger Zweige besonders zwischen Jablonné v Podještědí (Deutsch Gabel, Bez. Liberec [Reichenberg]) und Brniště (Brims, Bez. Česká Lípa) im Laufe des 15. und 16. Jahrhunderts kompliziert. In der nachfolgenden Periode gehörte das Gut zum Zubehör der Burg Děvín (Dewin/Hammer, Bez. Česká Lípa). Seit 1578 gehörte Útěchovice dem Geschlecht Hyršpěrgár v. Kynigheim, dem sowohl der Renaissanceumbau des Schlosses Wartenberg in Stráž pod Ralskem als auch die renaissancezeitliche Erweiterung des Ansitzes Útěchovice zuzuschreiben ist. Beim Verkauf des Guts ist zum J. 1578 auch der

Silberbergbau erwähnt; das kann auch seinen verhältnismäßig hohen Preis widerspiegeln. Útěchovice war 1658 zur Domäne Mimoň (Niemes, Bez. Česká Lípa) des Geschlechts v. Putz angeschlossen worden, dem folgte eine Erweiterung des Wirtschaftshofs mit dem Umbau des Ansitzes, wie es die dendrochronologische Analyse des verschwundenen Fachwerk-Obergeschosses und die erhaltene Jahreszahl 1671 an einer Steinplatte am Gipfel des gegenüberstehenden Hofgebäudegiebels belegen. Weitere bauliche Umgestaltungen und besonders der Umbau zum Kornspeicher samt der Auswechslung der Fachwerkausfüllungen sind nur relativ um 1800 datiert. Seitdem wurde das Objekt nur zweckgemäß bis zu seinem Einsturz 1978 ausgenutzt.

Die fast verschwundenen und vergessenen Relikte des Ansitzes in Útěchovice lassen sich nicht in ihrem Aussagewert unterwerfen, man muss trotz der veröffentlichten Ergebnisse in die Mehrheit von Lokaltäten konsequent zurückkehren und weitere Untersuchungsmöglichkeiten sondieren. Die neuerworbenen Informationen zu Belegen des Wohnzimmers machen aus dem Anstz in Útěchovice einen einzigartigen Bau der Region an der Scheidelinie zwischen dem komfortableren Landsitz und der Ausstattung eines luxuriöseren Stadt- oder Dorfhauses aus der Zeit vor der Schlacht am Weißen Berge. Durch ihre Bedeutung für weiteres Komparativstudium zusammen mit weiterer Fragestellung über die wirkliche Kenntnis aller Details und Zusammenhänge überschreitet er ganz bestimmt die Grenzen der Region.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Útěchovice (Audishorn, Bez. Česká Lípa [Böhm. Leipa]), Wirtschaftshof, Gesamtansicht, im Hintergrund von links mit Mlýnský vršek, Děvín und Hamerský Špičák (Mühlberg, Dewin und Hammerspitzberg – Foto I. Peřina, 2018).

Abb. 2: Útěchovice, Wirtschaftshof, Lage der untersuchten Lokalität auf der heutigen Landkarte, mit Pfeil bezeichnet; und Vergleich der Entwicklung der Hofverbauung in Útěchovice, laut dem Pflichtabdruck der Mappe des Stablen Katasters, 1843 (Ausschnitt), und der reambulierten Spezialkarte, 1892 (laut archivnimappy.cz).

Abb. 3: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher, umgebauter Anstz, Gesamtansicht von Nordosten (Foto vor 1978, Heimatkundemuseum und Galerie Česká Lípa, Archiv).

Abb. 4: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Anstz, Westfront, Foto nach Destruktion der Fachwerkkonstruktion des Obergeschosses und Teil vom des verschalten Giebel, mögliche Einsicht in das Innere des Baus mit wertvoller Information von Gestalt der Obergeschoss- und Dachkonstruktionen vor dem Einsturz (Foto vor 1978, Heimatkundemuseum und Galerie Česká Lípa, Archiv).

Abb. 5: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Anstz, Ansicht von Nordwesten nach dem Einsturz (Foto J. Škabrada, 1978).

Abb. 6: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Anstz, Eingestürzte Dachkonstruktion mit der Säule im Bindergesparr und einer Folge von Andreaskreuzen der axialen Längsbindung in der Dachfirstebene (Foto J. Škabrada, 1978).

Abb. 7: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Anstz, Dachkonstruktion, Rekonstruktion ihrer Gestalt vor dem Einsturz (nach Škabrada 1990, S. 294).

Abb. 8: Útěchovice, Wirtschaftshof, Westgiebel des benachbarten nördlichen Gebäudes mit der datierten Steinplatte auf der Gipfelaußenseite, Abdruck des ersten Gesparres der identischen Dachkonstruktion (Foto I. Peřina, 2017).

Abb. 9: Útěchovice, Wirtschaftshof, Westgiebel des nördlichen Hofgebäudes, in Ausschnitten Details der Kranzgesimsecke und der Steinplatte mit Jahreszahl 1671 (Foto I. Peřina, 2015).

Abb. 10: Družcov (Drausendorf, Gem. Osečná [Osčitz], Bez. Liberec [Reichenberg]), Wirtschaftshof, Ansicht der identischen Dachkonstruktion (Foto I. Peřina, 2018).

Abb. 11: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, Westfront mit deutlicher Fachwerkkonstruktion des Obergeschosses mit regelmäßigem Schachbrettraster nach Verputzabfall (Foto vor 1978, Heimatkundemuseum und Galerie Česká Lípa, Archiv).

Abb. 12: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, Nordostecke, Fachwerkdetail bei der Ostfront mit profilierten Konsolen und einem die Ecke versteifenden Schrägband (Foto J. Škabrada, 1978).

Abb. 13: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, Fachwerkobergeschoss, Nordostecke, bei der Ecksäule drei deutliche versteifende Schrägbänder, eines unter denen ist in die Rähme von oben verblattet. Die liegenden Speicherfenster in Ziegelausfüllungen respektieren nicht die Fachwerksäulen und ebenfalls das Austragen des gewölbten Ziegelsturzes mittels Klammern entspricht eher einer sekundären Umgestaltung (Foto J. Škabrada, 1978).

Abb. 14: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, Längsschnitt A-A', Aufnahme sowohl der Erdgeschossdeckenkonstruktion als auch der Gestalt des Fachwerks mit später eingebautem liegendem Speicherfenster (nach J. Škabrada 1990, S. 291).

Abb. 15: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, Fachwerkobergeschoss, erhaltenes unteres Rähm (1636+ d) bei der Ostfront mit Zapfenloch nach dem Eckschloss und anderem Zapfenloch nach dem unteren Band, der ähnlichen Lösung bei den oberen Rähmen aus dem vorherigen Foto entsprechend (Foto I. Peřina, 2014).

Abb. 16: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, Umfassungsmauern des eingestürzten Gebäudes, Gesamtansicht von Nordwesten (Foto J. Vidman, 2015).

Abb. 17: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, Grundriss vom 3D Modell mit Geländere relief, auf dem auch das verschwundene westliche und nordwestliche Umfassungsmauerwerk deutlich ist (Verarbeitung P. Hlavenka-J. Vidman, 2015).

Abb. 18: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, Nordfront, östliche Partie mit erhaltenem Sgraffito unter dem jüngeren Verputz mit liegenden Speicherfenstern, rechts deutliche Baunaht zwischen älterem Mauerabschnitt und späterer Renaissanceerweiterung, oben aufgepecktes Putzband für den glatten Übergang des späteren Verputzes (Foto vor 1978, Heimatkundemuseum und Galerie Česká Lípa, Archiv).

Abb. 19: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, nördliche Umfassungsmauer, äußeres Mauerhaupt, Fotoplan (Verarbeitung P. Hlavenka-J. Vidman, 2015).

Abb. 20: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, nördliche Umfassungsmauer, linker Pfosten bei dem westlicher situierten Fenster, Detail, Sgraffitorelikt bis zum Randschlag am Sandsteinglied, links beim Sturz unter Sgraffito deutlicher älterer holzgezogener Putz, an der Ziegelaufmauerung der Brüstung deutlicher Leistenabdruck nach dem liegenden Speicherfenster (Foto I. Peřina, 2014).

Abb. 21: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, nördliche Umfassungsmauer, inneres Mauerhaupt, Fotoplan (Verarbeitung P. Hlavenka-J. Vidman, 2015).

Abb. 22: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, verschwundene ältere westliche Umfassungsmauer, Detail der bei der erhaltenen östlichen Hälfte der nördlichen Umfassungsmauer situierten Nordwestecke, die in der Renaissance der westliche Abschnitt der nördlichen Umfassungsmauer überdeckt hat (Foto I. Peřina, 2015).

Abb. 23: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, östliche Umfassungsmauer, äußeres Mauerhaupt, Fotoplan (Verarbeitung P. Hlavenka-J. Vidman, 2015).

Abb. 24: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, östliche Umfassungsmauer, inneres Mauerhaupt, Fotoplan (Verarbeitung P. Hlavenka-J. Vidman, 2015).

Abb. 25: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, südliche Umfassungsmauer, äußeres Mauerhaupt, Fotoplan (Verarbeitung P. Hlavenka-J. Vidman, 2015).

Abb. 26: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, südliche Umfassungsmauer, östliche Hälfte, Putzschichtendetail links vom Pfosten des westlicher situierten Fensters. Auf der Ziegelvermauerung des (älteren) Fensters das liegende, mit einer Leiste umsäumte Speicherfenster, unter ihm schwarzes Gewände mit gelbem Putz über dem Rustik-Sgraffito auf dem älteren mit Holz gezogenen Putzuntergrund, wie es links über dem verteilenden Gurt deutlich ist (Foto I. Peřina, 2014).

Abb. 27: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, oberes Fenster der dreieckigen Fenstergruppe mit der Ziegelvermauerung sowie der

mit Holz verkeiltten Ummauerung und dem Gewände mit Randschlag (Foto I. Peřina, 2014).

Abb. 28: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, Südfront, Gesamtansicht; zwischen dem ersten und zweiten Speicherfenster im Obergeschoss von rechts unter dem unteren Fachwerk-Rähm deutliches Umreißen des oberen Fensters der Dreieckskomposition der Wohnraumfenster im Erdgeschoss (Foto vor 1978, Heimatkundemuseum und Galerie Česká Lípa, Archiv).

Abb. 29: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, südliche Umfassungsmauer, inneres Mauerhaupt, Fotoplan (Verarbeitung P. Hlavenka-J. Vidman, 2015).

Abb. 30: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, Südliche Umfassungsmauer, Innenseite, Detail der dreieckigen Fenstergruppe mit vermauerter Nische des oberen Fensters und einem Schlitz nach der gewölbten Bohlenverkleidung (Foto I. Peřina, 2015).

Abb. 31: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, Erdgeschoss, Inneres, Blick aus der Südwestecke zur Deckenkonstruktion und Säulen mit Unterzügen hin, bei der Nordmauer zwischen den Fenstern deutliche vertikale Baunaht zwischen dem älteren mittelalterlichen (rechts) und dem linken renaissancezeitlichen Gebäudeteil, und am östlichen Mauerhaupt (rechts von der Heukrippe) deutlicher Unterschied im Verputz sowie vorhandene Schmarzen als Beleg einer der möglichen Varianten der Teilung der Anlage in Stube und Flur (Foto J. Škabrada, 1978).

Abb. 32: Ralsko (Bez. Česká Lípa), Burg, östlicher Turm, Detail des Rauchkanals am äußeren Mauerhaupt der Nordwestmauer mit Auszeichnung der Steigung der Laibung der Öffnung (Foto I. Peřina, 2016).

Abb. 33: Havlíčkův Brod (Deutschbrod), sog. Štáflova chalupa (Štáfl-Hütte) Nr. Konkr. 2015, Trauffront, dreieckige Fenstergruppe, deren identische Größe eher die Beleuchtungsfunktion für den Wohnraum andeutet, der eher schon das Wohnzimmer gewesen sein kann (Foto I. Peřina, 2010).

Abb. 34: Rtyně v Podkrkonoší (Hertin, Bez. Trutnov [Trautenaui]), Haus Nr. 53, Giebelfront mit zwei ähnlichen Fensteröffnungen unterschiedlicher Funktion? Die eine über den Stubenfenstern als Abzug aus der umgebauten Rauchstube, die zweite belüftet die Kammer über dem Stübchen (Foto M. Buroň, 2009).

Abb. 35: Sezemice (Bez. Mladá Boleslav [Jungbunzlau]), Haus Nr. 2, Zeichnung aus der Zeit vor dem Abriss 1886 (Prousek-Chronik der Gemeinde Sujany laut P. Jakubec 2014, S. 55)

Abb. 36: Kuttenberger Gradual (Ende d. 15. Jh.), Abbildung der Häuser mit dreieckigen Fenstergruppen sowie Schornsteinen, die das Halbrauchbetrieob oder schon Vorhandensein von Lichtstuben belegen (ÖNB Wien, Musiksammlung, Sign. Mus. Hs. 15501, Ausschnitt).

Abb. 37: Petrašovice (Potosowitz, Bez. Liberec [Reichenberg]), Haus Nr. 26, Giebelfront, Stube aus der 2. Hälfte des 17. Jahrhunderts mit rechteckiger oberer Öffnung in der Dreieckgruppe (Foto J. Matoušek gegen 1925, Fotosammlung des Museums in Turnov).

Abb. 38: Žďár v Podbezdězí (Ždiar, Gem. Doksy [Hirschberg], Bez. Česká Lípa), Haus Nr. 40, Giebelfront, eine kleine quadratische Öffnung im Fensterdreieck als Beleg des Überlebens der Abzugsöffnung für den Rauch von der Beleuchtung bis in die Neuzeit (Foto I. Peřina, 2013).

Abb. 39: Žďár v Podbezdězí, Haus Nr. 40, Giebelfront, Detail der kleinen quadratischen Öffnung an der inneren Giebeloberfläche, der Blechkasten für den Abzug vom Licht ist wohl eine jüngere Lösung in der älteren Blockwand, 1770/1771 d (Foto I. Peřina, 2014).

Abb. 40: Verkündigung Mariä aus der Nationalgalerie in Prag mit Darstellung des in den Ecken auf Holzsäulen mit Kapitellen beruhenden Holzgewölbes, das mit Lehrbogen gegliedert ist, in einem der Schildbogen eine verglaste runde Öffnung (nach Royt 2002, S. 114).

Abb. 41: Pürglitzer Flügelaltar, Verkündigung mit Darstellung des Holzgewölbes mit gemauerten Wänden und einem Kamin unter dem Schildbogen (Foto I. Peřina, 2018).

Abb. 42: Louny (Laun), Haus Nr. 3, Blockstube im Obergeschoss mit Bedienungsöffnung des Hinterladerofens im gemauerten Sockel unter der Blockwand, die Heizanlage ist außerhalb der Raumecke situiert (Foto I. Peřina, 2006).

Abb. 43: Radłówka (Hartelangenvorwerk, Gem. Lwówek Śląski [Löwenberg], Niederschlesien, Polen), Ansitz, Querschnitt und Grundriss mit dreiteiliger Anlage: Verkleidete Stube-Hausflur-Küche (nach Chorowska 2003, S. 180).

Abb. 44: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, Grundriss-Baualtersplan (Aktualisierung der Bauaufnahme und Zeichnung I. Peřina, 2006).

Abb. 45: Útěchovice, Wirtschaftshof, Kornspeicher-Ansitz, Schnitt B-B' mit Auszeichnung der Deckenhöhe und des Schildbogenabrisses der Bohlenverkleidung im Bezug zum Fund des oberen Fensters (nach Fotoplan von P. Hlavenka-J. Vidman, 2015, Gestaltung und Zeichnung I. Peřina, 2018).

(Übersetzung J. Noll)